

OSMANLI DÖNEMİNDE ANTEP'İN İKTİSADÎ VAZİYETİ

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Özet

1516 yılında bölgenin Osmanlılar tarafından ilhakı ile beraber Antep önce Vilayet-i Arab veya Vilayet-i Şam olarak adlandırılan ve sınırları Adana'ya kadar uzanan büyük vilayete dahil edildi. 1526'dan sonra Zülkadriye ve 1830 yılında da Halep eyaletine bağlanmıştır.

Antep'in ekonomisi kır ve şehir ekonomisine dayanır. Çevresinde geniş ve münbit ovalar, zengin su kaynakları yoktur. Klâsik ziraat yapılır, buğday, arpa, mercimek, nohut yetiştirilirdi. Antep'te zeytin ve pamuk ziraati de yapılıyordu. Keza terekelerde ve satış hüccetlerinde üzüm bağlarına sıkça rastlanmaktadır. Buna bağlı olarak Antep'in hususi Şıra hanı vardır.

Antep'te geniş bir esnaf zümresi vardır. Şehir ekonomisinin temeli olan esnaf gruplarının çoğu sanat erbabıdır. Ekmekçi, demirci, marangoz, debbağ, kuyumcu, tüfenkçi, berber, abacı, cullah, sarrac, semerci, boyacı gibi esnaf, aynı zamanda birer sanat icra ederlerdi ve çırak-kalfa-usta silsilesi dâhilinde yetişirlerdi. Antep'te dokumacılığın ön planda olduğu açıktır.

Vakıfların ülke ekonomisinde olduğu gibi, Antep ekonomisinde de önemli bir yeri vardı. Bu itibarla vakıflar da örnekleriyle incelenmiştir.

Antep'te Ermeni ve Yahudilerden oluşan bir gayr-i müslim nüfus da elbette vardı. 1804'te Antep'te 120'si alâ, 926'sı evsat ve 302'si edna olmak üzere 1.348 cizye veren erkek nüfus vardı. 1843'te bu rakam değişmemiştir. Zannedildiği gibi Antep'te büyük bir gayr-i müslim nüfus yoktur.

Dönem içinde temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatları da örnekleme usulüyle ele alınmış, yerine göre dönemin parasının ayar ve vezinleri de verilmiş, böylece fiyatların neyi ifade ettiği mukayese edilmiş oldu.

ANTEP'S ECONOMIC STATUS IN THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

With the annexation of the region by the Ottomans in 1516, Antep was included in the large province, which was first called Vilayet-i Arab or Vilayet-i Damascus, and whose borders extended to Adana. After 1526, it was connected to Zülkadriye and in 1830 to the province of Aleppo.

Antep's economy is based on rural and urban economy. There are no wide and fertile plains and rich water resources around it. Classical agriculture was done, wheat, barley, lentils, chickpeas were grown. Olive and cotton cultivation was also done in Antep. Likewise, vineyards are frequently encountered in estates and sales volumes. Accordingly, Antep has a special Shira inn.

There is a large group of tradesmen in Antep. Most of the artisan groups, which are the basis of the city's economy, are art connoisseurs. Craftsmen such as baker, blacksmith, carpenter, tanner, jeweler, tufenk maker, barber, abacı, cullah, sarraj, saddlebag, painter, were also practicing art and were brought up within the apprentice-foreman-master line. It is clear that weaving is at the forefront in Antep.

Foundations had an important place in the economy of Antep as well as in the country's economy. In this respect, foundations were also examined with their examples.

* İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oo 00 0002-6808-8788, mustafa.ozturk@idu.edu.tr- İZMİR

Of course, there was also a non-Muslim population in Antep, consisting of Armenians and Jews. In 1804, there was a male population of 1,348 paying jizya in Antep, 120 of which were ala, 926 were evsat and 302 were edna. This figure remained unchanged in 1843. As is thought, there is not a large non-Muslim population in Antep.

The prices of basic food and necessities during the period were also handled by sampling method, and the scales and meters of the currency of the period were also given, so that what the prices meant was compared.

Giriş

Osmanlı döneminde Antep'in¹ iktisadî vaziyeti konusunu bir makale çerçevesinde bütün yönleriyle etraflıca ele almanın, konunun uzmanı olan meslektaşlarım o kadar kolay olmadığını bilirler. Zira Antep, bugün olduğu gibi geçmişte de bölgenin en önemli iktisadî merkezlerindendi. Elimizdeki Osmanlı dönemine ait zengin arşiv kaynakları bunu göstermektedir.

Bu kaynakların en önemlileri Şer'iyye Sicilleridir. Antep Şer'iyye Sicilleri 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar olan dönemi ihtiva eder. Arada bazı eksikliklerle beraber günümüze kadar en korunan sicillerdir. Bu yönüyle Antep şanslı bir vilayetimizdir. Çünkü bazı vilayetlerin sicilleri ya yoktur veya çok eksiktir. Antep'in şanslı bir yönü de sicillerinin önemli bir kısmının günümüz harflerine çevrilmiş olmasıdır. Esasen Antep Şer'iyye Sicilleri ilk olarak merhum Cemil Cahit Güzelbey tarafından tanıtıldı, bazı sicillerden örnek belgeleri fasiküller halinde yayımladı. Başta Gaziantep ve Kilis Üniversiteleri olmak üzere Fırat, Atatürk, Selçuk, Muğla gibi daha pek çok üniversitemizde Yüksek Lisans tezleri çerçevesinde çevriyazıları hazırlanmış olup, bu çalışmalardan faydalanılmıştır.

Antep'in iktisadî vaziyetini kısa idari taksimatından sonra köyler, köylerin malikâneye verilmesi, mahsuller, ticarî imkânlar ve ticarî mekânlar, bu meyanda hanlar, çarşılar, esnaf teşekkülleri ve esnaf-devlet ilişkileri, vergiler, avarız, sürsat, cizye, vakıflar özellikler nakit para vakıfları, fiyatlar, ücretler, nafakalar ve nihayet terekeler üzerinde gözlemler yaparak, o dönem Antep halkının iktisadî varlıkları, sosyal tabakaları üzerinde durulacaktır. Takdir edileceği gibi bu konuların her birisi müstakil birer çalışma konusudur. Biz bu çalışmada örnekleme metoduyla bazı sonuçlara varmağa ve daha etraflı incelemelere esas olmak üzere Antep'in Osmanlı dönemindeki iktisadî vaziyeti hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.

I. İdari Taksimat

1516 tarihinde Merc-i Dabık zaferiyle Osmanlı hakimiyetine geçen Antep, önce kurulan *Vilayet-i Arab* veya *Şam Vilayetine* bağlandı. Antep 15 sancaktan oluşan Vilayet-i Arab'ın bir kazasıdır. 1522 ve 1527'de de de Sinan Paşa oğlu Muhammedşah Bey'in idaresinde Şam

¹ Bilindiği üzere Antep'in bütün eski kayıtlardaki adı *Ayntab*'dir. Günümüzde ise Antep'tir. Tarih araştırmalarında bir terim veya yer adını kullanırken o dönemde kullanılan asıl adını kullanmak tarih metodunun bir gereğidir. Ancak biz bu çalışmada telaffuzu daha kolay olduğundan kısaca *Antep* adını kullanmayı tercih ettik.

Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak görülmektedir². Antep, 1527'de Zülkadriye'ye bağlı bir sancak olarak görülmekte ve 322.000 akçelik geliri Mehmet Şah Bey'e tevcih edilmişti³.

1545 taksimatında Antep Şam beylerbeyliği idare taksimatında görülmemektedir. Bölgede istikrarı sağlamak amacıyla Suriye'nin kuzeyi Şam'dan ayrılarak 1549 yılında Halep Beylerbeyliği teşkil edildi⁴. Halep Beylerbeyliğine Hama, Hums, Azaz ve Kilis, Adana, Tarsus, Üzeyr ve Birecik sancakları bağlanmıştır⁵. 1545'ten önce Antep Zülkadriye eyaletine bağlanmış ve 3 Aralık 1549 (13 Zilkade 956) tarihli idari taksimatta Antep sabık Maarra Beyi Hasan Bey'e 200.000 akçe ile tevcih edilmiştir⁶.

Daha sonra da Maraş Beylerbeyliğinin bir sancağı haline geldi. 16. yüzyılda Antep'in Tel-Başer ve Nehrül-Cevz adlı iki nahiyesi bulunmaktadır⁷. 1536'da Antep'in nüfusu 9.288 iken 1543'te 9.872 ve 1574'te de 14.847'ye yükselmiş, 1574'te sancak nüfusu 45.667 olarak tespit edilmiştir⁸. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 17. yüzyılın ortalarında Antep'te 32 mahalle ve 8.067 toprak ve kireç örtülü ev vardı. Bu rakama göre Antep'in nüfusu yaklaşık 35.000-40.000 civarında olmalıdır⁹. Bu idarî taksimat fazlasıyla bir değişikliğe uğramadı. Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlar, tarihî ve iktisadî gelişmeye uygun görünmektedir.

Görüldüğü gibi Osmanlı hakimiyetine girişi ve bağlı olduğu vilayet hakkında muhtelif tarihler verilmektedir. Dönemin bütün tevcih defterlerini inceleyen Orhan Kılıç, Antep'in Zülkadriye Eyaletine bağlanması hususuna açıklık getirmiştir. Kılıç'ın tespitleri özetle şöyledir:

Ayıntab'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Zulkadriye eyaletine bağlı bir sancak merkezi halinde teşkilatlandırıldığına dair bilgiler varsa da doğru değildir. Çünkü bu tarihlerde Zulkadriye vilayeti henüz teşkil edilmemişti. Osmanlı Devleti'ne tâbi bir devlet olarak varlığını devam ettirmekteydi. Osmanlı hakimiyetine giren Ayıntab'ın ilk sancak teşkilatlanması yeni kurulan Arab Vilayeti bünyesinde gerçekleşmiştir¹⁰. Kanuni devri başlarında hazırlanan bazı sancak tevcih defterlerinde ve kanunname kayıtlarında, Ayntâb sancağı Arab Vilayeti bünyesinde yazılmaya devam etmektedir. 1526 yılında Arab Vilayeti Şam Vilayeti olarak yeniden yapılandırılınca Ayntâb sancağı bir müddet bu vilayetin bünyesinde yazılmıştır. Bu bakımdan Ayntâb sancağının Dulkadir Vilayetine bağlandığı şeklindeki değerlendirmelerin geçerli olmadığı söylenebilir. (...) 1526 yılına ait olduğunu tespit

² Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.13, S.1, Elâzığ 2003, s. 357, 359

³ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet (1550-1650) Arasına Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 1978, s. 138; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 3. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2000, s. 96

⁴ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003, s. 29

⁵ Çakar, *a.g.m.* s. 360-361

⁶ Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri I", *TTK Belgeler XIX/23* (Ocak 1998), s. 75-76

⁷ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, s. 39

⁸ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, s. 99-117'deki muhtelif tablolar. Ayrıca bkz. Hüseyin Özdeğer, "Antep" maddesi *TDVİA XIII*, İstanbul 1996, s. 468

⁹ Özdeğer, *Antep* maddesi, s. 469

¹⁰ Orhan Kılıç, "16. Yüzyılda Ayntâb Sancak Beyleri", *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021, s. 166-167

ettiğimiz bir tahrir defterine göre Arab Vilayeti Osmanlı idari sistemi içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Bu defterdeki bilgilere göre; Arab Vilayeti: Şam, Gazze, Safed, Salt ve Aclun, Halep, Hama ve Humus, Trablus Ayntâb ve Birecik sancaklarından müteşekkildir. Bu defterde Zulkadriye (Dulkadriyye) Vilayeti de yazılı olup, Maraş ve Bozok sancakları bulunmaktadır¹¹.

Ayıntâb Sancağı, muhtemelen 1526 yılında kurulan Zulkadriyye Vilayeti'nin ilk idari yapılanması içerisinde bulunmamış, vilayetin genişlemesiyle birlikte daha sonra buraya dâhil olmuştur. 1545 yılına ait bir hükümde ve Celâlzâde'nin Tabakatü'l-Memâlik'inde Ayıntâb'ın Zulkadriyye vilayeti içerisinde olduğu görülmektedir. Ayıntâb Sancağı 19. yüzyıldaki yeni idari düzenlemelere kadar Zülkadriyye Vilayeti/Eyaleti bünyesinde yer almıştır¹².

Antep'in Halep'e bağlanması hususunda da farklı tarihler verilmektedir. Bu konuda da Hilmi Bayraktar Antep'in Halep'e bağlanması sürecini ve kesin tarihi tespit etmiştir:

19. yüzyıla kadar Maraş Beylerbeyliğine bağlı olan Antep bu tarihte Halep'e bağlanmıştır¹³. Ancak bu husus mali ve sosyal hadiselerin sonunda uzun bir süreç almıştır. Halep'te 1817-1819 yılları arasında vuku bulan isyandan sonra sürekli büyük bir ordu beslemek zorunda kalan Halep Valisi Hurşit Paşa, bu isyanın bastırılması için çok masraf yaptığını ileri sürerek, merkezden Maraş veya Rakka'nın kendisine mansıp olarak verilmesini talep etmiştir. Ancak, halihazırda ne Diyarbakır'a bağlı olan Rakka'nın ve ne de Maraş'ın kendisine mansıp olarak verilmesinin mümkün olamayacağı cevabını almıştır. Bununla birlikte 1817 yılındaki isyan sırasında Antep ahalisinin Halep Valisi Hurşit Paşa'ya yardımları ve Maraş Valisi Kalender Paşa'nın kuvvetli sarrafının bulunmaması sebebiyle, Antep mukataatı M. 1817-1818 (H.1233) ve M. 1818-1819 (H.1234) senelerine mahsuben Halep Valisi Hurşit Paşa'ya deruhde ve ilzam olmuştur. Bu durum M. 1819-1820 (H.1235) senesine kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren tekrar Maraş Valisi olan Celaledin Paşa'ya tevcih edilmiştir.

Görüldüğü gibi Antep mukataatının 1817-1819 yıllarında Halep valisine ilzamu, Antep'in bu tarihten itibaren Maraş'tan ayrılarak Halep'e ilhak olunduğu düşüncesini uyandırmıştır. Oysa gerçekte Antep Sancağı ancak bu tarihten 12 yıl sonra, M 1830 (H.23 Ramazan 1245) senesinde Halep'ten gönderilen bir buyrultu ile Maraş'tan ayrılarak Halep'e ilhak olmuştur. Bu durumu dönemin Antep Şer'iyye Sicillerinde de görmek mümkündür. Zira 1823-1826 senelerine mahsuben Maraş Eyaletinde istenen cebelü bedeliyelerinde Antep'in Maraş Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak gösterilmesi, bize bu tarihlerde de Antep'in Maraş'a bağlı olduğunu göstermektedir.

Antep tarafından gönderilen bu takrir üzerine Ocak 1830 (H. Şaban 1245) senesinde merkezden gönderilen bir buyrultuda konu üzerinde durulmuş ve

¹¹ Kılıç, a.g.m., s. 167-168

¹² Kılıç, a.g.m., s. 168

¹³ Hilmi Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2004, s. 15; ayrıca Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", Ankara Üniv. OTAM 11, Ankara 2000, s. 526

“Ayıntab sancağı her ne kadar Maraş Eyaleti dahilinde ise de hane-i avarız ve nüzul ve mürettibat-ı saire başka başka müretteb ve matlub oluna geldiğinden, her sancak kendü hisse-i mürettebesi...”ni ödemesi gerektiği ve bu çerçevede Antep Sancağında 372.5, Maraş Sancağı’nda 408.5 adet avarız ve nüzul haneleri olduğu bildirilmiştir. Antep bu hadiseden yaklaşık bir ay sonra 18 Mart 1830 (H.23 Ramazan 1245) senesinde Maraş’tan ayrılarak Halep’e ilhak edilmiştir¹⁴.

1.1.Mahalleler

Antep’in mahalleleri bazı küçük değişikliklerle beraber bütün dönem boyunca devam etmiş olup, muhtelif belgelerden tespit edilen mahalleler bir defaya mahsus olmak üzere aşağıda verilmiştir: Akyol, Kurbü Molla Ahmed, Hayik Baba, Hayik-i Müslim, Hayik-i Zimmî, Eblehan, Kozanlı, Kurb-ü Kozanlı, İbni Eyyüb (Eyyüboğlu), Beğ, Kurb-ü Beğ, Kayacık, Kurb-ü Kayacık, Çukur, Tarla-yı Atik, Ammu, Tövbe/Tevbe, Ali Neccar, Seng-i Hoşkadem, Seng-i Nakkaş, Seng-i Tavail, Tarla-yı Cedit, Kurb-ü Tarla-yı Cedit, Ehli Cefa, Zincirli, Musulluzâde, Şarkiyan, Şhreküstü, Kurb-ü Kılıçoğlu, Cevizlice, Kurb-ü Cevizlice, Hızır Çavuş, Yahni, Boyacı, Karasakal, İbni Kôr (Köroğlu), Kızılca Mescid, Kürkiyan, Kanalcı, Cabi, Kurb-ü Mağarabaşı, Tışlakî/Taşlakî, Kastel, Kayser, İbni Şeker (Şekeroğlu), Bostancı, Kurb-ü Bostancı, Kurb-ü Kanalcı, Sefer Paşa, Kurb-ü Ali Neccar¹⁵.

1.2. Köyler

18. yüzyılın başlarında Antep Maraş’a bağlı bir sancak olup Araban, Telbaşar, Burc, Pazarcık, Menbic ve Ravendan nahiyelerinden müteşekkildi. Bu dönemdeki köy listeleri aşağıya verilmiştir¹⁶:

Ağaçlıca, Ağcakend, Ağca Öyük, Ağar, Akpınar, Anbarcık, Arab Karı, Arabkini Arab Kendi?), Arablar, Arıl, Arkık, Atabeğ, Atna, Aynefar, Aziziye, Babilge, Barna, Battal Öyük, Bediri, Bedir Kendi, Belgar Beşe, Beylerbeyi, Bohan, Bostancık, Burc, Burhani, Burti, Çağdıgın, Çağıd, Cartil, Cedit, Cedide (Cüdeyde), Cekde, Çavlı, Cubekir, Çukur, Dağdancık, Dülük, İcmallu, Elmalu, Genabeg, Gercikin, Göcke, Gökcek, Göksuncuk, Görever, Güreniz, Güngörgü, Gürgen, Hacer, Harar, Harbeştıl, Hayıfçı, Hayık, Haymeri, Hayyam, Hezek, Hisami, Homanz, Hülmeş, İbsatron, İbni Kôr, İbrahimli, İbrahimşesi, İkiz Kuyu, İkizce, İncesu, Kameri, Kantara, Karacaviran, Karaçomak, Karadinak, Kara Hüseyinli, Karakuyu, Kara Öyük, Kasab Kaya, Kendi, Kızılca, Kefirbostan, Kefr-i Cebel, Kelpin, Kerd, Kenakin, Kenayık, Kızılcaend, Kızılhisar-ı Fevkanî, Kızılhisar-ı Tahtani, Kilisecik, Kolubeğ Kiliseciği, Kozanlı, Köse, Kulağuz, Kurtulmuş, Kuyu, Kuyucak, Küçük Köse, Ma’sara, Küllü, Kürd Osman,

¹⁴ Hilmi Bayraktar, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu”, Gaziantep Valiliği-Gaziantep Üniversitesi, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, (22 Ekil 1999), Gaziantep 2000, s. 84-85; Antep’in mahalleleri hakkında yapılan müstakil bir çalışma için bkz. İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, Gaziantep Üniversitesi- *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1), s. 231-255

¹⁵ Aylın Kurt, *99 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicilinin (H. 1139-1159)/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, belge: 68

¹⁶ Ökkeş Nariç, *64 Numaralı Antep Şer’iyye Sicilinin Traskripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1123-1124/1711-1712)*, (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2010, s. 344-346

Kürenaz, Lohan, Mazmahor, Meknun, Melik, Merdmenge, Metrani, Mevdud, Mezarlık, Mizmiz, Muzur, Nifah, Nizib, Orul, Oruş, Öyücek, Öyyüm, Söğüd, Pavrik, Rumil, Rum Ölük, Sam, Sarı, Sarı Yüğük, Sargun, Saruhan, Sarut, Saylıca, Segergin, Semavin, Seylan, Sirtepe, Simavin, Söğütlüce, Söhme, Suboğazı, Sundul, Sündi, Şeyn Kendi, Tahni, Tahtan, Tahtemur (Tohtemur), Taşgın, Tebne, Tel Harit, Tel Harnib (Harnub), Telli, Tel Sivar, Telyeli, Tılfar, Torul, Ulu Ma'sara, Vaslı, Yakuda, Yazıcık, Yeşreli, Yılankoz (Yalankoz), Yuna, Yüreğir, Zağba, Zenbur, Zeranbu, Zincirli.

Antep bu haliyle nüfusun kırsal kesimde yoğunlaştığı bir kenttir. Bunun tabii bir neticesi olarak kent gelirlerinin büyük bir çoğunluğu da kırsal kesim gelirleri oluşturmaktadır. Gelirlerin ve vergilerin incelenmesinden açıkça görülecektir. Bu husus Sanayi İnkılabı öncesi bütün toplumlarda görülen bir husustur. Sanayi öncesi bütün toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da şehirleşme çok az olup, halkın büyük kesimi kırsal bölgelerde yaşıyordu. Bu durum ancak sanayileşmeyle birlikte yakın zamanda değişmeye başlamış, günümüzde şehir nüfusu geleneksel kır nüfusunun yerini almıştır.

II. Antep'te Ziraî Durum

Antep coğrafi bakımdan bir platodur, geniş ovaları ve zengin su kaynaklarından mahrumdur. Ara vadilerde ve çoğu kıraç bölgelerde buğday arpa, nohut mercimek ziraati yapılmaktaydı. Bağ ve zeytincilik yoğundur. Günümüzde de aynı durum devam etmektedir. Belgelerden takip edildiğine göre pamuk ziraati de yapılmaktaydı. Bu mahsuller ancak halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteydi. Bu haliyle Antep iktisadında ziraatin vasat düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin diğer Anadolu kentleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Bu haliyle bile ziraatin Antep iktisadında önemli bir yeri vardır. Elbette Antep'te yoğun bir ticarî hayat vardır, ancak genel tabloya bakıldığında ziraatin de önemli bir mevkie sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sicillere yansıyan belgeler, bu durumu yeterince izah etmektedir. Sicillerde yoğun bir bağ bahçe, tarla alım satımına dair belgeler bulunmaktadır. Hemen her sicilde onlarca bağ, zeytin, meyve ve ceviz ağacı satışıyla ilgili belgeler dikkat çekmektedir. Hatta öyle ki, köylerden kente göç eden halkın tekrar köylerine gönderilmesi hakkında 25 Mart 1689 tarihinde yayınlanan buyruldu¹⁷ ile köylerin terkedilerek ziraî üretimin düşmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Mülk satışları Antep'te ziraî hayatın çok hareketli olduğunu göstermektedir. Bu satışlardan hem mülk çeşitliliğini hem de fiyatları görmek mümkündür. Mesela; Mazmahor köyünde 6,3 ve 2 kile bizr (tohum) ekilebilir 3 tarla-2 kile bizr istiab eden arpası ile- 1 sene önce 12 Esedî kuruşa, Kızılca Kend'te 1 dip ceviz fidanı ile beraber bir tarla 3 Esedî kuruşa, Kablan Mehrenci mezrasındaki 30 kile bizr (tohum) ekilebilir tarla 16 esedi kuruşa ve el-Hac Arab köyündeki 4 kile ekilebilir tarla Beylerbeyi köyündeki 1200 bağ kökü ile beraber 150 esedî kuruşa^{18*} satılmıştır¹⁹. Terekelerde de ziraî kaynakların sıkça zikredilmesi bu çeşitliliği göstermektedir.

¹⁷ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100 (1686-1689)*, s. 1-97, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, s. 161-162

* Lehistan (Polonya) gümüş kuruşu olup, üzerinde aslan resmi olduğu için bu adla anılırdı.

¹⁹ Rabia Sultan Timbil, *19 Numaralı Antep Şer'iyeye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2003, s. 53

Mesela; Nisan Başları 1713 tarihli Hızır Çavuş Bostanı Mahallesinden el-Hac Mehmed bin Hamza'nın terekesinde, Atabey köyünde 650 teğek bağ 8, Bedir köyünde 1200 teğek** bağ 15 ve 6 ceviz ağacı da 8 kuruş olarak takdir edilmişti²⁰. Beşireli köyünden Seyyid Mehmed'in 13 Mart 1743 tarihli terekesinden Karaçomak köyünde 500 teğek bağ 35, aynı köyde 600 teğek bağ 40 kuruş olduğu görülmektedir²¹.

Merkezî hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla ziraî nitelikli olmayan ticarî ve sınaî kaynaklar mukataa/kesim usulü ile işletilmekteydi. Mukataalar *ber-vech-i iltizam* ve *ber-vech-i emanet* olmak üzere iki şekilde işletiliyordu. Ber-vech-i iltizam ile mukataayı işleten kimseye *mültezim*, ber-vech-i emanet ile mukataayı işleten kimseye de *emin* denirdi. İltizam ile işletilen mukataalar, lâyük görülenlere ihale usulü ile verilir, ihale bedelinin yarısı muaccele/peşin olarak alınır, geriye kalanı/müeccele de iki eşit taksitle alınırdı. Mukataaların süresi en fazla iki yıldır. Bundan maksat, hem her iki yılda bir mukataayı ihaleye çıkararak muaccele bedelini yenilemek, hem de uzun yıllar bir mukataanın işletilerek mahallileşme ve feodalleşmenin önüne geçmektir.

Ber-vech-i emanet usulü ile işletilen mukataalar genellikle iktisadî ve stratejik değeri yüksek olan gelirlerdi. Gümüşhane, Ergani-Keban madenleri, Galata, Trabzon, İzmir, Halep gümrükleri emanet usulü ile işletilirdi. Eminler vezir rütbeli olurdu ve maaşlarını mukataa gelirlerinden değil merkez hazineden alırlardı.

Antep'te mukataa ve iltizam kayıtlarına sıkça rastlanmaktadır. Antep'in ticarî ve sınaî işletmeler iltizam usulü ile işletiliyordu. İltizamlar bir kişi tarafından işletildiği gibi, ortaklık şeklinde işletilebiliyordu. Sicillerde iltizam ve malikânelerle ilgili pek çok belgeye rastlanmaktadır. Meselâ; 9 Şubat 1712 tarihinde Ammu mahallesinden Antep'in Dimos mukataasının dörtte bir hissesine malikâne üzere mutasarrıf olan el-Hac Hüseyin Ağa bin el-Hac Mustafa, mahkemede kendi rızası ile İbrahim Ağa bin Abdullah lehine feragat etmiştir²².

1683 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının ortaya çıkardığı malî krize çare olmak, merkezî hazineye yeni gelirler sağlamak için mirî mukâtaaların "kayd-ı hayat" şartıyla "serbestiyet" üzere malikâne olarak "ricâl-i devlet" ve "a'yân-ı memleket" e iltizama verilmesi için Başdefterdar Halil Efendi'nin telhisini "Sadrazam ve ulemâ-yı kirâm" uygun görüp imza etmişler, bunun üzerine de bir hatt-ı hümayun yayınlanmıştı²³.

10 Ocak 1695 tarihinde malikâne fermanının yayınlanmasıyla yeni bir döneme girildi. Mirî mukataalar peşin para ile malikâneye çevrildi. "Malikâneler kayd-ı hayat şartıyla verilmekteydi ve mâlikâneci öldüğü zaman mukâtaa 'mahlûl' olarak yeniden müzayedeye konulurdu. En yüksek muaccele teklifini ayrıca arttırmadan kabul ederse oğlu tercihen mâlikâneci olabilirdi. Bunun dışında herhangi bir miras hakkı söz konusu değildi"²⁴. Hal böyle olmakla beraber

** Bir bağ çubuğu olarak ifade edilen bu kelime *teğek*, *tiyek*, *tevek* olarak değişik şekillerde telaffuz edilmektedir.

²⁰ Mehmet Can, *61 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, s. 148

²¹ Aylin Kurt, *99 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinin (H. 1139-1159/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, belge: 21

²² Ökkeş Nariç, *a.g.tez*, belge. 153

²³ Hakan Doğan-Ahmet Demir, "Ayntab (Antep) Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi: Dimosât-ı Ayntab Mukataası Örneği (1711-1730)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27, (Bahar 2021), s. 241

²⁴ Mehmet Genç, "Malikâne", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 516

malikaneleri ömür boyu şartıyla alan kimsenin çocukları, zamanla bunu bir hak görek sahiplendiler ve kanunsuz olmakla beraber babadan oğula geçer hale getirdiler. 18. yüzyılın siyasî ve iktisadî şartları, taşrada merkezî otoriteyi zayıflatması neticesinde devlet kaynaklarını bir şekilde ellerine geçiren mahallî güçler ortaya çıktı ki bu değişim ayanlığı doğurmuştur.

Akdağ, bu değişimi şöyle izah etmektedir: *1702’de devlet mukataalarının mültezimlere “mâlikâne” olarak hem de aynen eskinin tımar mâlikânesi gibi erkek evlad’a da geçmesi şartıyla verilmesine karar verilmesi hazine adına, vergi toplama yükümlerini bu yoldan ele geçiren yerli mütegalibeleri mukataa bölgelerinin birer derebeyi yaptığı gibi, 1726 da çıkarılan bir fermanla enderunlu vali tayini sisteminden vazgeçilip her sancak ya da vilayetin yerli ağalarından belki en kudretlisinin oraya vali yapılmasına yol açılması, Osmanlı miri toprak düzeninin işlemez’ hale gelmesinden beri, memlekette, han; hamam ve özellikle köylerde çiftlikler edinerek, geniş servetler yığmış, kapılarına bir sürü de “sekhan ve sarıca” yığarak gereğinde ‘hükümete bile karşı duracak güç kazanmış olan köklü ailelere, çevrelerinin üzerinde vali ve mültezim yetkileriyle tam bir derebeyi olma fırsatı kazandırmıştır²⁵.*

Mîrî köyler muaccele ve müeccele tarzında ödemelerle peşin para ile halka satılmaya başlandı. Böylece bütün taşrada olduğu gibi Antep’te de giderek günümüze kadar gelen çizgide mahallî zengin ailelerin oluşmasına vesile olmuştur. Mesela; Mart ortaları 1696 tarihinde Telbaşar, Merdime, Dikmetaş, Karaman, Casırna ve Uruş mezraları malikâne usulü ve müzayede ile 400 kuruş muaccele ile Ebu Bekir Ağa ve Mehmet Ağa’ya satılmıştır²⁶. Antep’in iktisadî hayatında mukataalar önemli bir yer tutar. Sınai, ticarî ve ziraî kaynaklı mukataaların iltizam bedelleri hazinenin önemli gelir kaynaklarındandı. Meselâ; 1711-1730 yıllarında Dimos mukataası kalemlerinin senelik malı 7.501 ve muaccele bedeli de 3.676,5 kuruştur²⁷.

Bu dönemde zikri geçen sikkelerin değerlerinin neyi ifade ettiğinin izahı, konuya açıklık getirecektir. Yani dönemin sikke rayıçleri önem arz etmektedir. Osmanlı para sistemi madenî para rejimine dayanır. Bu rejimde paranın değeri izafî (nominal) değil hakikî (reel)dir. Akçenin vezninin asal sayısı 100 dirhem yani 3,207 gramdır. Akçenin değeri 100 dirhemden kesilen miktara göre tespit edilirdi. 16. yüzyılın sonlarında III. Murad’ın cülusunda 100 dirhemden 426,5 akçe kesilirken 1585’te 800 adet kesilerek akçe 0,672 gramdan 0,384 grama düşürüldü ki bu, Osmanlı Devletindeki ilk büyük devalüasyondur. Bu döneme kadar akçenin ayarı %85-90 gümüş iken, bundan sonra %70, %60’la kadar düşecektir. 1604’te 100 dirhemden 950 adet kesilerek akçe 0,337 grama düştü. 1618’de ise 100 dirhemden 1000 adet kesilerek akçenin vezni 0,302 gram oldu. Bu tarihte Altın 120, Kâmil Kuruş 80, Esedî Kuruş 70 akçe ve Zloti/Zolota 50 akçe, Mısır ve Osmani Para 3 akçeye çıkarıldı. 1620’den itibaren altın fiyatları yükselmeye başlayarak 1623’ün ilk aylarında 200, 240 ve 275 akçeye çıkmıştır. 1624’te 400 yaklaşıdır. Akçenin sürekli değer kaybetmesi üzerine 1688’de Kuruş/Para esasına geçilmiş,

²⁵ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, Ankara Üniv. DTCF- *Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-14*, Ankara 1963, s. 51

²⁶ Ahmet Yarşı, *45 Numaralı Antep Şer’iyye Sicilinin İlk Yüz Sayfasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107/1696)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 62

²⁷ Hakan Doğan-Ahmet Demir, *a.g.m.*, 2. 246-247

bundan sonra devletin para birimi Kuruş-Para olmuştur. Akçe ise ufaklık olarak ve daha küçük hesaplamalarda kullanılmak üzere 1810 yılına kadar varlığını sürdürdü²⁸.

18. yüzyılda 1719 tarihinde yayınlanan bir fermanla tedavülde olan sikke fiyatları şöyleydi: Cedit Tuğralı İstanbul Altını 390, Mısır Zincirlisi, 330, Mısır Tuğralısı 315, Cedit Kuruş 120, Yarım Kuruş 60, Rubu 30, Zolota 90, Yıldız Altını 375, Macar Altını 360, 27,2595 gr. (8,5 dirhem) veznindeki Esedî Kuruş 144, 27,3616 gr. (8,5 dirhem 1 denk) veznindeki Sevilla Riyali 186, 28,8630 gr (7 dirhem 2,5 kirat) veznindeki Kara Kuruş 181 akçe olarak belirlenmiştir. 18. yüzyılda piyasadaki altınların vezinleri şöyleydi: Fındık altını 3,513, Zincirli İstanbul 3,513, İstanbul Zer-i Mahbubu 2,617, Mısır Zincirlisi 3,326, Mısır Tuğralı 3,419, Yıldız ve Macar altınları da 3,513'er gramdı²⁹.

Kıtlıklar ve salgınlar tabii olarak ziraî ve sosyal hayatı etkileyen önemli bir husustur. Şubat Başları 1758 tarihinde Antep Kadısının İstanbul'a yazdığı arzda, bu sene kıtlık meydana geldiğini, Antep etrafında münbit ovaların bulunmadığından dolayı Suruc ve Ruha taraflarından zahiresinin geldiğini ancak o taraflarda da kıtlık olduğunu belirterek, Antep halkının çok sıkıntıda olduğunu, hatta her gün köşe başlarında on beş-yirmi kişinin bir araya geldiğini, çoğunun leş (dem-i mesfuh) yiyerek hayatlarını idame ettirdiklerini, Antep halkının bazı yardımlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Kadı devamla, Trablus ve Lazkiye taraflarından pirinç ve sair zahirenin fukaranın tesellisine medar olacağını, ancak gelen pirinç yüklerinin Halep'e çevrildiği haberinin yayılması halk arasında büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bunun için Halep taraflarından Antep'e gelecek zahireye kimsenin müdahale etmemesi hususunda emir rica etmiştir³⁰.

15 Ağustos 1822 (27 Zilkade 1237) tarihinde gece saat 2,5-3 sıralarında Antep'te şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Antep kadısının ilamından ve halkın merkeze gönderdikleri mahzarlardan anlaşıldığına göre, şehirde çok büyük yıkıntı meydana gelmiş, pek çok ev, cami, çarşı, hamam yıkılmış ve kalede de büyük hasar olmuştur. Kadın-erkek otuzdan fazla insan enkaz altında ölmüş, çoğu da yaralanmıştır. Depremler devam ettiğinden halk evlerine girememiş, açık yerlerde çadırlarda yaşamaya başlamıştır. Deprem Halep ve Antakya taraflarında da hissedilmiş, pek çok insan telef olmuştur. Daha önce Şam tarafına 2.000 kile un, 15.000 kile arpa ve 2.000 koyun satın alınması hususunda emir gönderilmişti. Halk gönderdikleri mahzarlarda, buna güçlerinin yetmediği gerekçesiyle affedilmeleri talep etmiş, arz üzerine dercedilen hatt-ı hümayun ile Antep halkı bu hususta affedilmiştir³¹.

Ziraî üretimi tabii afetlerden başka savaş ve eşkıyalık hareketleri de olumsuz etkilerdi. Antep'in 59 köyünün ileri gelenleri 25 Haziran 1712 tarihinde mahkemeye verdikleri bir mahzarda, Kılıçlı Ekradının beş seneden beri köylerine yerleştiklerini, evlerini işgal ve ekinlerini davarlarına yedirdiklerini, köylerinin harap ve perişan olduklarını beyan ederek, toplam zararlarının 26.350 kuruş olduğunu, bu zararlarının Kılıçlı Ekradından tahsilini talep

²⁸ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s. 802-822

²⁹ Mustafa Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 814-815

³⁰ *Antep Şer. Sic.*, No: 116, s. 29

³¹ BOA Hatt-ı Hümayun 753/35560-j, 534/26272, 534/272-A, 534/25272-B, 534/26272-C. Bu deprem ve tesirleri hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Ümit Ekin, "1822 Halep-Antep Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 17, İstanbul 2007, s. 29-50

etmişlerdir. Mahkeme gereğini ekrad taifesine tenbih etmiş ve kethüdarları Şaban ve Muslu, bundan böyle Antep civarına uğramayacaklarına, hiçbir ferde zulmetmeyeceklerine yemin etmişler ve eğer bir ferde zararları dokunursa Tersane-i Amireye 20.000 kuruş nezretmişler ve kırk nefer reislerinin kanlarının ve demm u diyetlerinin mübah olduğunu, cezalarının tertip edilmesi ve kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesini ifade etmişlerdir³².

Antep çevresinde Kılıçlı, Reşi, Okçu İzzeddinli, Bozkoyunlu, Bahadırlı, Tecirli ve Pehlivanlı Türkmen ve Ekrad aşiretleri yaşamaktaydı. Bu aşiretlerin eşkıyalıkları, büyük hasar sebep olmuş, zaman zaman köyleri basıp harmanları yakıyor, karşı gelenleri katlediyorlardı. Hatta öyle ki, eşkıyanın yolları kesmesinden dolayı Maraş-Antep, Antep-Halep, Adana-Antakya yolları kapanıyordu³³.

Öte yandan resmi görevlilerin ve yeniçerilerin halka yaptıkları baskı ve zulümler de Antep'in iktisadî ve sosyal vechesini derinden etkileyebilecek niteliktedir. Bu bağlamda 1792 tarihinde gönderilen bir fermanda; Battaloğlu Mehmet Sadık³⁴ ve avaneleri Abdülmennan, firari Kamalakoğlu Mehmet, Behisnili Mehmet oğlu Mehmet, Kanalcıoğlu Deli Mehmet ve Feyyazoğlu Sadık'ın Antep'te yaptıkları zulüm bütün ayrıntıları ile anlatılmaktadır.

Nihayet 1823'te Antep'te bir Yeniçeri isyanı meydana gelmişti. İsyancılar Maraş Valisi Fevzi Paşa'nın sarayına hücum ederek eşyalarını gaspetmişlerdi. Paşa'nın Antep'e gelmesi üzerine şehir dışına firar etmişlerdi³⁵. Bütün bu hadiseler elbette Antep ekonomisini etkileyecektir.

Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı gibi Antep, her ne kadar ticarî yönüyle daha çok ön plana çıkartılıyorsa da zıraî bakımdan da önemli bir merkezdir.

III. Ticaret ve Ticaret Mekânları

Antep coğrafi konumu itibariyle önemli ticaret yollarının kavşağındadır. Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yolları Antep'ten geçer. Keza meşhur İpek Yolu Antep'e uluslararası bir ün kazandırır. Anadolu'dan Halep'e giden yollar Antep'ten geçer. Doğu'dan Diyarbakır, Van ve İran'dan Halep'e, oradan da Avrupa'ya giden yollar Antep'ten geçer. Tarih boyunca bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Halep'in en önemli ve en yakın komşusu olması itibariyle Antep, pek çok alanda Halep'e benzemektedir. Kuzey-Doğu Akdeniz'de tarih boyunca büyük bir ticarî potansiyel vardır. Bu potansiyelin en önemli merkezi Halep ve çevresiydi. İşte Antep, Doğu Akdeniz'deki bu ticarî potansiyelden payını almıştır ve günümüzde de almaktadır.

Bir şehrin iktisadî vaziyetini tespit etmek için bazı temel değerleri incelemek gerekmektedir. Bunlar o şehirdeki ticarî mekânlar, yani han, bedesten, çarşı gibi mekânlardır.

³² Ökkeş Nariç, *a.g.tez*, belge. 205, Başka köyler de aynı mealde mahzar sunmuşlardır. Bkz. *a.g.tez*, belge: 255, 257, 261, 262, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 301, 302, 304

³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Büyükşehir Belediyesi- *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 185-214

³⁴ Battaloğlu hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılda Ayntab'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battazadeler (Battaloğulları), TTK - XIV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt I. Kısım, (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Ankara 2005, s. 431-452

³⁵ Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", s. 523-524

Gümrük gelirleri, o şehrin ticarî hareketliliğini gösterir. Vergi gelirleri üretimin kemiyetini belirlemede önemli bir veridir.

Bu yönlerden incelendiğinde Antep'te pek çok han ve çarşının varlığı ön plana çıkmaktadır. Osmanlı öncesi dönemlerde de önemli bir ticarî güzergâh olan Antep, bu özelliğini Osmanlı döneminde de korumuştur. Fakat her yönden Halep'in gerisinde gölgesinde kalmaktadır. Buna rağmen yakın çevresinde önemli bir ticarî merkezdir. Çeşitli kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı döneminde faal olan hanlar şunlardır: Anadolu, Bayaz, Beldes, Budeyri, Buğday, Gümrük, Güven, Hacı Ömer, Halep, Havşe, Kumru, Kürçü, Mecidiye (Nakip), Millet, Müftü, Pürsefa, Sabuncu, Şeker, Şire, Tuz, Tütün, Yemiş (Eski Maarif), Yeni Bedesten ve Yüzükçü Han, Zincirli Bedesteni.

Çarşılar ise şunlardı: Arasa, Attar, Debbaghâne, Eblehân, Eyûb, Fadlacı, Kalealtı, Karagöz, Keçehâne, Mecidiye, Uzun Çarşı, Fazıl çarşısı. Ayrıca pazarlar da Antep'in ticarî hayatının önemli bir unsuruydu. Pazarlar da şunlardır: Arasa, Buğday, Çancı, Demirci, Elmacı, Güceli, Harâd, Helvacı, Kapucu, Kazancı, Küçük Pazar, Oturakçı ve Tuz pazarı³⁶.

Esnaf teşekkülleri bir şehrin iktisadî vaziyetinde önemli bir yer tutar, adeta iktisadî hayat esnafın kemiyet ve keyfiyetiyle doğru orantılıdır. Osmanlı döneminde Antep esnaf teşekkülleri bakımından zengin bir veri tabanına sahiptir. Her esnaf sıkı kurallara bağlıydı. Meselâ; 22 Aralık 1560 (3 R. Ahir 968) tarihli bir hüccette, 17 ekmekçi esnafı birbirlerine kefil olarak daima dükkânlarında ekmek eksik etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır³⁷. Siciller bu yönüyle bize çok önemli bilgiler vermektedir. Özellikle salyâne tevzi ve taksim defterleri zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı il idaresinde önemli bir değişiklik meydana geldi, vilayetler iltizama verilmeye başlandı. Buna bağlı olarak vergilerin tevziinde de bir değişim görülmektedir. Taşradaki mîrî/devlete ait harcamalar (bunlar; vali, sancakbeyi, voyvoda, muhtar gibi görevlilerin maaşları, ikramiyeleri, devlete ait, binaların yapım ve tamiri, su yolları ile umumî ve askerî yolların yapımı ve bakımı, o sancağa gelen, resmî vazife ile misafir olan görevlilere yapılan bütün masraflar, fermanları getiren tatar varıncaya kadar bütün mîrî harcamalar) mahallindeki halk tarafından örfî vergilerine mahsuben harcanmakta, yıl boyunca Kadı tarafından ve şehir ileri gelenlerinin nezaretinde yapılan bu harcamalar bir deftere kaydedilirdi. Daha sonra bu defter Merkeze gönderilir, yapılan kontrollerden sonra üzerine Sah (صح) çekilerek tasdik edildikten sonra mahalline iade edilirdi. Merkezden tasdik edilerek gelen meblağ iki taksitte sancak halkına avarız hanesi esasına göre tevzi edilirdi. Önce şehirde mahallelerden başlayarak esnafa ve en sonunda köylere tevzi edilirdi. Elbette bu tevzide mahallenin, esnafın veya köyün nüfus, dükkân sayıları ve ödeme kabiliyetleri göz önünde bulundurulurdu. İşte bu tevzi defterlerinden esnafın kemiyet ve keyfiyetini tespit etmek mümkün olmaktadır.

³⁶ Ayşe Erkmen, *156 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1312-1314, Sayfa 167-250, 193,1-8)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2005, s. 467- 468

³⁷ "... daima etmecilik idüb Ayıntab'da her vakit dükkânlarında etmek eksük olmaya bu minvâl üzere olmuştur..." *Antep Şer. Sic. 2*, s. 55

Antep'in 1804 yılı Eylül'ü itibariyle salyane vergisi 10.070 kuruştur ki, bunun esnafa dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. 1804 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı³⁸

Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)
Bedestenciyan maa Oturakçıyan	450	Haffafan	300	Fatlacı	125
Attaran maa Çıbıkçıyan		Gazzazan	120	Abacıyan maa Alacacıyan	350
Demirciyan	220	Kazgancıyan	120	Muytafan	100
Helvacıyan	165	Keçeciyan	100	Debbağan	350
Kassaban	300	Etmekciyan	110	Boyacı maa Basmacıyan	350
Tütüncüyan	165	Tüfenkciyan	110	Berber ve Hamamcıyan	275
Nalbancıyan	165	Semerciyan ve Çulcuyan	275	Neccaran maa Bıçkıçıyan	300
Merkebcıyan	220	Katırcıyan	350	Deveciyan	800
Değirmenciyan	375	Kendirciyan	110	Tacir-i Ağnam	600
Kebabçıyan ve Kâhkeciyan	130	Leblebiciyan	150	Hişveciyan	150
Arıcıyan	350	Kuyumcuyan	350	Bostancı ve Hudarcıyan	600
Tuzcu maa Hasırcıyan	120	Hallac ve Kaşarcıyan	110	Yapıcı maa Taşçıyan	115
Ma'saracıyan	275	Arpacıyan	275	Kirişciyan	100
Sarracan maa Sırıkçıyan	-				
Toplam	10.070				

Tablo 1'de görüldüğü gibi, toplam 53 esnaf görülmekte ve birbirleriyle alakalı olan bazı esnaf birlikte vergilendirilmiştir. Bu listedeki bazı esnaf da daha sonraki listelerde görülmemektedir. Mesela; bu listedeki oturakçı, koyun tüccarı, kâhkeci, yapıcı, taşçı ve merkepci esnafı sonraki listelerde zikredilmemektedir. Bu esnafın alakalı olan diğer esnaf içinde değerlendirildikleri muhtemeldir.

17 Temmuz 1829 (15 Muharrem 1245) tarihli salyâne tevziatına göre Antep esnafına 104.755,5 kuruş isabet etmiş ve aşağıda görüldüğü şekilde tevzi edilmiştir.

³⁸ Antep Şer. Sic. No: 136, s. 135-136

Tablo 2. 1829 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı³⁹.

Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)
Etmekciyan	1.842	Değirmenciyan	2.538	Neccaran	5.000
Haffafan	3.780	Kuyumcuyan	1.840	Kassaban	5.000
Katırcıyan	1.940	Kazgancıyan	1.447	Bakkalan	6.500
Cullahan	3.911	Kendirciyan	596	Attaran	2.812
Bostancıyan	4.400	Basmacıyan	1.500	Temürciyan	2.578
Tüfenkciyan	2.045	Arpacıyan	3.036	Debbağan	4.811
Tütüncüyan	2.598	Kefşkeran *	3.300	Berber ve Hamamcıyan	2.578
Kebapçıyan	2.578	Leblebiciyan	800	Ma'saracıyan**	900
Semerciyan	1.600	Deveciyan	4.390	Abacıyan	6.640
Bedestenciyan	5.371	Hammalan	100	Kasaracıyan	624
Hişveciyan***	461	Keçeciyan	461	Muytafan	440
Çıbıkçıyan	200	Tuzcuyan	1.273	Helvacıyan	1.622,5
Gazzazan	540	Fatlacıyan****	766		
Toplam	104.755,5				

Kasım 1832 tarihli Recep tevziatına göre 42 Antep esnafına isabet eden meblağ 121.910,5 kuruştur. Bu meblağın esnafa kuruş olarak dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 3. 1832 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı⁴⁰

Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Krş)
Etmekciyan	2.127	Neccaran	5.775	Nalbandan	2.425,5
Sarracan	2.772	Haffafan	4.366	Kuyumcuyan	2.125
Kassaban	5.775	Katırcıyan	2.240	Kazgancıyan	1.670
Bakkalan	7.507,5	Cullahan	4.517	Kendirciyan	690
Attaran	3.250	Bostancıyan	8.085	Boyacıyan	4.735
Basmacıyan	1.732,5	Demirciyan	2.977	Tüfenkciyan	2.362,5
Arpacıyan	3.495	Debbağan	5.557	Tütüncüyan	3.000
Kefşkeran	3.810	Taşçıyan	1.134	Berber ve Hamamcıyan	1.977

³⁹ Antep Şer. Sic. No: 142, s. 258

* Ayakkabı tamircisi, köşker

** Klasik zeytinyağı atölyesi

*** Kozasından çıkarılmayan pamuk, kozalı pamuk alıp satan esnaf

**** Debbağların işledikleri çeşitli deriyi satan esnaf. Fatlacılar, şimdiki Tahtani Camiinin önünde bulunan ve Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bedestende iş yaparlardı. Buna Karanlık Bedesten de denirdi.

⁴⁰ Antep Şer. Sic. No: 142, Belge: 65

Kebabcıyan	2.977	Leblebiciyan	924	Ma'saracıyan	2.195
Semerciyan	1.848	Deveciyan	4.620	Abacıyan	7.670
Bedestenciyan	6.203,5	Hammalan	115	Kasaracıyan	721
Hişveciyan	532	Keçeçiyan	462	Muytafan	508
Çıbıkçıyan	231	Tuzcuyan	1.470	Helvacıyan	1.875
Kazzazan	624	Fatlacıyan	1.231		
Toplam	121.910,5				

Bu vergilerin oranlarına bakıldığında 1827-1828 döneminde esnafa tarhedilen salyâne toplamı miktarın %38'i iken, bu 1829-1830 döneminde %45'e ve 1831-1832'de ise %51'e ulaşmıştır. Yani Antep'te esnafın yükü sürekli olarak artmıştır⁴¹.

Dikkat edilirse çeyrek asırda esnafa isabet eden miktar çok yükselmiştir. Bir yandan Kuruş büyük ölçüde değer kaybederken öte yandan piyasadaki altınların fiyatı da ciddi ölçüde artmıştır. Elbette buna bağlı olarak vergiler de güncellenmiştir. 1801-1826 yılları arasında İstanbul Zer-i Mahbubunda %60, Fındık altınında %57,14, Yıldızda %160, Macar da %178,51, Mısır Zer-i Mahbubunda ise %75 oranlarında artışlar meydana gelmiştir. Bu beş altın cinsinde ortalama artış oranı %104,11'dir. Buna karşılık 1807'de 12.681 gr. olan Kuruş, 1823'te 6.414 grama düşerek %100'ü geçen oranda değer kaybına uğramıştır⁴².

Yukarıdaki üç tabloda 19. yüzyılın ilk yarısında Antep esnafının genel durumu görülmektedir. İlk bakışta 4.000 kuruşun üzerinde yüksek vergi veren esnafın bostancı, abacı, cullah, boyacı, neccar, haffaf, kasap, debbağ, bakkal, bedestenci ve deveci esnafı oldukları göze çarpmaktadır. İkinci derecede ekmekçi, kuyumcu, arpacı, ma'saracı gibi esnaf gelmektedir. Buna göre abacı, cullah, boyacı ve haffaf esnafının yüksek vergi verdiklerine bakılırsa Antep'te dokuma iş kolunun daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Salyane konusunda esnaf arasında bazı anlaşmazlıklara da rastlanmaktadır. 1 Kasım 1733 (23 Cemaziyye'l-Evvel 1146) tarihinde Attarların şeyhleri mahkemeye başvurarak Kendirci esnafı aleyhine açtıkları davada özetle; attarlardan bazılarının kendir sattıklarını, kendircilerden bazılarının da attarlara ait emtiayı sattıklarını, bunun kadim geleneğe aykırı olduğunu, birinin diğerinin sanatına taarruz ettiğini ifade ile birinin diğerinin sanatına mahsus emtiaya taarruz eylemeyin diye ahd ü misak eylediklerini, aralarında salyane masrafı olduğunda aralarında anlaşmazlık çıktığını beyan etmişlerdir. Neticede attarlara ait emtiayı kendircilerin, kendircilere ait olan emtiayı attarların satmaları ve gelecek salyane vergisinin de birlikte ödemek hususunda anlaşmışlardır⁴³.

Esnaf nizamının bozulmaması, geleneğin sürdürülmesi çok önemliydi. Herkes istediği gibi esnaflık yapamazdı, bir esnafın dükkân açması gedik usulüne göre beratla mümkündü. 16 Nisan 1783 tarihli bir hüccette, Antep'te kahve alıp satan esnaf, mahkemeye başvurarak, Yemen

⁴¹ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Gaziantep Valiliği-Gaziantep Üniversitesi-Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, (Gaziantep, 22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 89

⁴² Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 816

⁴³ *Antep Şer. Sic. No: 85*, s. 132

kahvesi ile Frenk kahvesinin birbirine karıştırılarak ve herkesin kendi dükkânında kahve sattığından bahisle, bunun esnaf nizamına uymadığı, kendilerinin de bundan zarar gördüklerini, herkesin kendi işiyle meşgul olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Kadı, 2'si Yahudi olmak üzere 25 kişinin kahve alıp satmasına izin vermiştir⁴⁴.

Maraş Valisi Süleyman Paşa'nın 30 Mayıs 1735 tarihli buyrulduşunda, tamga resminin Antep'te cullah esnafının ayaklanmasına sebep olduğu görülmektedir. Bu tarihte Antep sancağının resm-i tamga-yı kirpas mukataası Mustafa Efendi ve Mehmet Kutsî'nin müşterek uhdesindedir. Paşa buyrulduşunda özetle; Antep'te dokunan kirpasın her topundan birer akçe tamga resmi alınması beratla tescil edilmiş, cullah esnafı bu miktara itiraz etmez iken yeni gelen emir ile her topu üçer donluk itibariyle her donluktan bir bir-buçuk akçe tamga alınıp buna göre her donundan dörder buçuk akçe vermek gerektiği, cullahların fermana itaat etmemelerinden dolayı "bizler ol mikdar resm-i tamgayı eda etmeyüb ve bu sanatı işlemeyüz" diyerek etraflarına pek çok kimse toplayarak büyük bir kalabalıkla mütesellimin sarayına hücum ve kapısını kırarak büyük bir fesada yol açtıklarını ifade etmekte, bunun önlenmesi için kendisine iki adet ferman geldiğini, bu fitnenin önünün alınması ve sorumlular hakkında gereğinin yapılması emretmektedir⁴⁵.

Ertesi gün 31 Mayıs 1735 (8 Muharrem 1148) tarihli bir keşif hüccetinde, mahkeme tarafından keşif amacıyla görevlendirilen Hacı Hasan Ağa, cullah esnafının kadın ve çocuklarıyla başlarına bin kadar adam ile mütesellimin sarayını bastıkları ve taşladıkları yerinde tespit etmiştir. Yapılan keşif sonunda, kalabalığın sarayı bastığı, önce dışarıdan taş atıldığı, daha sonra dış kapıyı kırarak içeri girip sarayda hapsedilmiş bulunan on kadar adamı serbest bıraktıkları beyan edilmiştir. Bu sırada sarayda bulunmayan mütesellimin odasına girildiği, dolap, pencere ve bütün eşyalarının kırıldığı görülmüştür. Söz konusu keşfe muhtelif şahıslardan başka kazzaz, sarraç, tahmişçi, nalçacı, kuyumcu, keçeci, nalbant ve daha başka esnaf temsilcileri de katılmışlardır⁴⁶.

Antep'te özellikle abacılık alanında önemli bir yere sahipti. Tablo 3'te görüldüğü gibi, 7.670 kuruşla en yüksek vergiyi abacı esnafı ödemektedir. Bundan başka Antep kirpas mukataası önemliydi. Nitekim 4 Mayıs 1800 (9 Zilhicce 1214) tarihinde Antep, Kars-ı Maraş, Darende ve Küre kazalarının kadı ve naibleri ile Antep Voyvodasına gönderilen bir fermanda⁴⁷; malikâne üzere Antep, Kars-ı Maraş, Divriği sancağında bulunan Darende ve Küre kazalarının kirpas tamgası mukataasının bir müddetten beri Efreñç taifesinin vukubulan ihtilali sebebiyle Antep'te imal olunan bezi, havalilerine götürüp tamgalatmadan aba yaparak aralarında alıp sattıkları için adı geçen mukataanın ve dolayısıyla devletin gelirinin düştüğü beyaniyle, bunun önlenmesi için Antep ve civarında imal olunan kirpasa tamga konduğu gibi abaya da tamga konması hakkında kayıtların incelendiği belirtilmiş, zikrolunan kazaların kirpas tamgası mukataasının yarım hissesinin vezir Abdullah Paşa'nın uhdesinde olduğu tespit edilmiştir. Kirpasın her topuna birer akçe tamga resmi konduğu, ancak abaya tamga konması hakkında

⁴⁴ Antep Şer. Sic. No: 132, s. 175

⁴⁵ Antep Şer. Sic. No: 87, s. 313-314

⁴⁶ Antep Şer. Sic. No: 87, s. 124

⁴⁷ Antep Şer. Sic. No: 136, s. 25

hiçbir kimseye berat verilmediği anlaşılmıştır. Neticede kirpas mukataası bedeline 30 kuruş zammedilerek abanın da tamga resmine dahil edilmesi emredilmiştir.

Antep'te dokunan bezin topu üzerinde de ihtilaflar meydana gelebiliyordu. Cullah esnafından Mehmed bin Cafer ve Ömer bir Ebu Bekir adlı kimseler vekaleten Bazargân taifesinden el-Hac Ömer bin Mahmud, Mehmed bin Hüseyin, Mehmed bin Yakub ile Serayun, Manas ve Simon adlı kimseler aleyhinde açtıkları davada, Antep'te alınıp satılan bez 24 zira olmalıdır diye dava ettiklerinden dolayı büyük anlaşmazlık çıktığını beyan etmişlerdi. Kendi aralarında varılan anlaşmaya göre sicil-i mahfuza kaydedilmek üzere bezin topunun 23,5 zira olmasında ittifak eylediklerini ifade ve sicile kaydettirmişlerdir⁴⁸.

IV. Vergiler

Antep klasik sancak statüsünde olduğu için Osmanlı vergi sisteminin bütün hususiyetleri görülmektedir. Bunlar, öşür, çift, bennâk, avarız, nüzul, sürsat ve cizye vergileridir. Bu vergiler timar ve iltizam düzeni dahilinde tahsil edildiği için genel toplamı yıllar itibariyle tespit etmek şimdilik mümkün olamamıştır, zira bu ayrı bir çalışma konusu olup bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ama elimizde avarız haneleri ve avarız vergisinin mahalle ve köylere dağılımına ait örnekler vardır.

1. Avarız

Avarız, kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere arızî yani olağanüstü hallerde avarız hanesi üzerinden merkez adına halktan alınan nakit vergi olup, asla timara kaynak olmazdı, doğrudan hazineye aitti. Avarız hanesi itibarî bir hanedir⁴⁹. Bir avarız hanesi 3, 5, 10 gerçek haneden teşkil edilmiş olabilir. Kazanın, mahalle veya köyün nüfus ve iktisadî gücüne göre tespit edilen bir hanedir. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden müteşekkil olduğu kesin olarak bilinmeden nüfus hesaplamalarında kullanılması doğru değildir. Avarız hanesi ile halka düşen vergi miktarı ters orantılıdır. Yani avarız hanesi miktarı arttıkça halka düşen vergi miktarı azalır. Onun için halk mümkün olduğu kadar kazalarının avarız hanelerinin yüksek tutulmasını talep eder. Devlet bu hususta çok titiz davranır halkın şikâyetlerini dinler zulüm ve teaddiye müsaade etmezdi. Askerîler, ehl-i şer mensupları, menzilci, derbent ve suyolcuları avarız vergisinden muaftı.

1653 tarihinde Antep'e gönderilen bir fermanla, avarız vergisinin zamanında toplanması ve hazineye intikalinin sağlanması için gereğinin yapılması ve her avarız hanesine 100 akçe tarhedildiği, mübaşir için ayrıca akçe aldırılmaması istenmiştir. Bu fermanla dönemin para

⁴⁸ Ökkeş Nariç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Bel. 221

⁴⁹ "Vergi terimi olarak yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avarız hanesinin dört ilâ elli hanesi bir avarız hanesini oluştururdu. Donanma için kürekçi istendiği zaman elli hane başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Diğer haneler de çıkardıkları kürekçinin harçlığını verirlerdi. Kürekçi ihtiyacı karşılandıktan sonra kürekçi yerine bedel olarak para istenebilirdi. Avarız adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hane bir avarız hanesi sayılırdı." Halil Sahillioğlu, "Avarız", TDV. *İA 4*, İstanbul 1991, s. 108

rayici de açıklanmış, verginin bu rayice göre tahsili istenmiştir. Bu tarihte Altın 118, Kâmil Kuruş 78, Esedî Kuruş 68, Zloti (Zolota) 38 olarak tespit edilmiştir⁵⁰.

Tablo 4- Eylül 1619 Tarihinde Mahallelerin Avarız Haneleri⁵¹

Mahallenin Adı	Avarız Hanesi	Mahallenin Adı	Avarız Hanesi
Akyol	9	Bey	4
Hayik-i Müslüman	8	Hayik-i Zımmiyan	2
Eblehan	7	Kayacık	4
Eyüb	21 ve 3 Rubu'	Ammu	23
Tevbe	6	Ali Neccar	12
Taşlaki	7 ve 3 Rubu'	Kastel	5
Kayser	4,5	İbni Şeker	10
Kızılca Mescid	6	İbni Kör	5
Yahni	9	Boyacı	6
Kürtüncüyan	9,25	Kanalıcı	8
Kürkciyan	11	Cabi	6
Bostancıyan	7	Ehli Cefa	3
Çukur	8	Tarla-yı Atik	11
Seng-i Hoşkadem	5	Seng-i Tavil	4
Nakkaş	3	Tarla-yı Cedid	4
Şhreküstü	23	Cevizlice	4
Şarkıyan	2,5	Seng-i Karasakal	6
Toplam			264,75

1646 yılında şehirdeki mahallelerin avarız hane sayısı 269, 1676 yılında 239,75 ve 1700 yılında da 197,5 hanedir. Avarız hanesi sayısında sürekli azalma olmuştur⁵².

1689'da 241,5 avarız hanesi olan Antep'in avarız hanesi 264,75 olmuştur. Bu durum bir taraftan Antep'in iktisadî bakımdan gelişmesine diğer taraftan da halkın talepleri doğrultusunda avarız hanelerinin yükseltildiğine delalet etmektedir. 1619'da Şhreküstü mahallesi 23 hane iken, 1688-89 tarihinde 19 hane idi. Akyol mahallesi 9 hane ile aynı kalmıştır. 1619'da 23 hane olan Ammu mahallesi de 1688-89'da 18 haneye düşmüştür. Buna benze değişimler her kazada ve her dönemde görülmektedir.

4 Ağustos 1687 (25 Ramazan 1098) tarihinde Antep'e gönderilen fermana göre Telbaşar ve Burç Nahiyeleri dahil Antep'in 503,25 avarız hanesi olduğu görülmektedir. 1099 (1687-1688) tarihinde her haneden 400 akçe tahsil edilmesi, ayrıca mübaşirin maişeti için her haneden 50'şer

⁵⁰ Nalan Özel. *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1063-1064/1653-1654)*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006, s. 268

⁵¹ *Antep Şer. Sic. 13*, s. 7

⁵² İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", Gaziantep Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1), 2009, s. 237

akçe alınması bundan fazla kimseden para talep edilmemesi emredilmiştir⁵³. 2 Mayıs 1688 (1 Receb 1099) tarihli fermana göre Antep'in avarız haneleri aşağıda görüldüğü gibidir:

Tablo 5. 1688-1689 Tarihlerinde Antep'in Avarız Hanelerinin Mahallelere Dağılımı⁵⁴

Mahalle	Hane	Mahalle	Hane	Mahalle	Hane
Boyacı	2,5	Seng-i Nakkaş	2,5	Karasakal	1,5
Cevizlice	4	Kürtüncüyan	9	Ehli Cefa	3
Şhreküstü	19	Çukur	8	Taşlaki	4
Şarkıyan	3	Kızılca Mescid	6	Ali Nacar	13
İbni Şeker	9	Hayik-i Müslüman	8	Bostancı	5
Kurbü Bostancı	3	Ammu	18	Kanalıcı	18
Seng-i Hoşkadem	4	Akyol	9	Hayik-i Zımmıyan	3
Tarla-yı Atık	11	Tarla-yı Cedid	4	Tevbe	6,5
Eblehan	4	Kastel	3	Seng-i Taviil	4
Kurb-ü Zincirli	3,5	Molla Ahmed	1	Kozanlı	1,5
Kayacık	0,5	Tarla-yı Cedid	0,5	Hayik Baba	0,5
Cevizlice	1	Şhreküstü	1	Hızır Çavuş Bostanı	1
Hanaltı	0,25	Saray	0,25	Hacı Baba	1
Civar-ı Kozanlı	1	Beg	3	Nefs-i Kozanlı	2
Kayacık	3	Cabi	6		
Toplam	212				

Bilindiği gibi, avarız haneleri ve vergi miktarı yıllara ve halkın iktisadi durumuna göre değişiklik göstermektedir. Eylül 1619'da (Şevval 1028) Antep merkezin mahalleleri ve avarız haneleri şu şekilde tespit edilmiştir⁵⁵.

9 Ağustos 1768 (25 Rebiü'l-Evvel 1182) tarihinde gelen bir fermanla Antep'in 321,5, Telbaşar'ın 51,5 avarız hanesi olduğu ve her haneden 400 akçe hesabıyla toplam 149.066 akçe yani 1.355 kuruş 16 para olduğu görülmektedir. Aynı haneler bedel-i nüzul için de geçerli kabul edilmiştir⁵⁶.

1811 yılında 372,5 olan Antep'in avarız hanesi miktarı 1839 yılına kadar aynı kalmıştır. 1811'de Antep'te avarız akçesi avarız hanesi başına 400, nüzul bedeli ise 600 akçedir⁵⁷. Bu tarihte avarız akçesi, biri haneye bedel diğeri hane gösterilmeksizin maktu olarak iki şekilde

⁵³ Leyla Kaya, 37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili, s. 47

⁵⁴ Leyla Kaya, 37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili, s. 48-49

⁵⁵ Antep Şer. Sic. 13, s. 7

⁵⁶ Hasan Karakuş, 121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâziğ 2006, s. 189-190, 196

⁵⁷ Her ne kadar akçe tabiri kullanılıyor ise de bu dönemde akçe devrini tamamlamıştır. Devletin resmi para birimi Kuruş/Para'dır. Akçe ise halâ hesaplamalarda kullanılan bir birimdir. 1 Para 3 akçe, Kuruş 40 paradır. Buna göre 120 akçe 1 kuruştur.

kaydedilmiştir. Buna göre haneye bedel avarız akçesi 1.355 kuruş 16 para, maktu ise 63 kuruş 35 para olmak üzere 1.419 kuruş 11 paradır. Nüzul bedeli ise avarız akçesinin ½ nisbetinden daha fazla olmak üzere 2.032,25 kuruştur. İkisinin toplamı 3.452 kuruş 1 paradır. Bu miktarlar 1839 yılına kadar devam etmiş ancak bu tarihte Matbah-ı Amirenin masraflarına karşılık olmak üzere 3.662,5 kuruş zam yapılarak 7.325 akçeye ulaşmıştır. Böylece avarız hanesi başına düşen avarız akçesi 800, nüzul bedeli ise 1.200 akçeye ulaşmıştır. Oysa 1811 yılında Halep Eyaletinde toplam 2.756,65 avarız hanesi vardır. Bunun 2.327 hanesi Halep kazasında olup, kalan 429'u diğer kazalardadır⁵⁸.

2. Cizye

Cizye İslam devletlerinde yaşayan Gayr-i Müslimlerden alınan şer'î bir vergidir. Aynı uygulamayı Osmanlı Devleti de sürdürmüştür. Osmanlı vergi düzeninde kaynağı Kitap ve Sünnetten alan iki vergi vardır, bunlar Cizye ve Öşürdür. Diğer vergilerin tamamı şer'îleştirilmiş vergilerdir. Kanunnâmeye göre cizye; hayat ve mematları yani hayatlarının, din ve ırzlarının korunması ile askere gitmemeleri karşılığında, harbe-darbe kâr u kisbe kadir yani savaşmaya, vuruşmağa ve iş güc yapmaya gücü yeten gayr-i müslim erkeklerden yılda bir defa kişi başına hazine adına alınan nakdî bir vergidir. Cizye verecek kişilerin yaşları rakamla belirtilmemiş *harbe-darbe kâr u kisbe kadir* tabiri ile belirtilmiştir ki, bu 12-65 yaş arası olarak kabul edilmektedir. Cizye alınacak kişinin bütün mal varlığının en az 300 akçe olması lazımdır. Hıristiyan ve Yahudi din adamları, kilise, manastır ve havralardaki bütün görevliler, kadınlar, mefluç (felçli), âmâ, pîr-i fâniler, yani çok yaşlılar ve ülkedeki yabancı devlet elçi ve konsoloslar ve tüccarlar cizyeden muafı.

Cizye alınacak gayr-i müslimler, zengin (âlâ), orta (evsat) ve ednâ (fakir) olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. Cizye gelirleri doğrudan merkez hazineye ait olup, bir iki istisnanın dışında timara kaynak olmamıştır. Cizye toplanırken halka zulmedilmemesi, fazla para talep edilmemesi hemen bütün fermanlarla sıkıca tembih ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin her döneminde uygulanan cizye, nihayet 19. yüzyılda kaldırıldı ve bunun yerine bedel-i askerî vergisi getirildi.

Adana, Payas, Belan, Antakya, Kilis, Antep, Hama ve Humus kadılarına 1688 tarihinde gönderilen bir ferman ile cizye miktarı şer'î dirhem hesabı üzere âlâsından 816 akçe, evsatından 408 akçe ve ednasından 204 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁹. 120 akçe 1 kuruş olduğuna göre âlâ statüsündeki 806 akçe yani 6,8, evsat 3,4 ve edna 1,7 kuruş eder.

Bazı hallerde kişiler cizyeden muafiyet talebinde bulunabiliyorlardı. Meselâ; Antep'in Kurb-ü Molla Ahmet mahallesinden Koca veled-i Kızıl adlı yaşlı gayr-i müslim 26 Eylül 1712 (24 Şaban 1124) tarihinde mahkemeye müracaat ederek, kendisinin çok yaşlı olduğundan dolayı iş güc yapmaktan aciz olduğunu ifade ile mahkemeye sunduğu bir fetva ile cizyeden muafiyetini talep etmiştir. Kadı da yaptığı inceleme sonunda adı geçen Koca veled-i Kızıl'ın cizyeden muaf olduğuna karar vermiştir⁶⁰.

⁵⁸ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 86-87

⁵⁹ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicili*, Bel. 231

⁶⁰ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicili*, Bel. 96

8 Nisan 1768 (20 Zilkade 1181) tarihinde yayımlanan bir fermanla Maraş, Antep ve Malatya sancaklarında sakin gayr-i Müslimlerin 1181 yılının Muharremi (30 Mayıs 1767) itibarıyla 7.510 cizye evrakı tespit edilmiştir. Bunun 601'i alâ, 5.508 evsat ve geriye kalanı yani 1.401'i de edna statüsündedir. İstanbul Zer-i Mahbub altını hesabı üzere alâdan 11, evsattan 5,5 ve ednadan 2,5 kuruş 1 rubu üzerinden hesap edilecektir. Bu tarihte piyasada tedavül eden sikkelerin fiyatları da şöyleydi: Müdevver Cedid İstanbul Altını 465 akçeye, Zer-i Mahbub ve Zircirli Mısır Altını 330, Tuğralı sağ paranın 40 adedi 1 kuruş idi. Bu rayiçlere göre cizyenin tahsili, kimseye zulmedilmemesi, haddin aşılmaması sıkı bir şekilde tenbih edilmiştir. Ayrıca cizye işlemleri için alâdan 12, evsattan 9 ve ednadan 6 para alınması ve her cizye evrakının düzenlenmesi için de her evraktan 1 para muhasebeci ve kâtiplerin ücretleri karşılığı alınması kararlaştırılmıştır⁶¹.

19. yüzyıla gelindiğinde Antep'te cizye evrakı miktarında önemli bir artış görülmektedir. 8 Nisan 1804 (27 Zilhicce 1218) tarihteki bir temessükten 8 Mayıs 1804 tarihinden itibaren (1 Muharrem 1219) Antep'in 120 alâ, 926 evsat ve 302 edna cizye evrakı vardır ve toplam cizye geliri de 1.348 kuruştur⁶². Bu rakam 1843 yılına kadar değişmemiştir.

1843 senesinde Antep'te cizye evrakı toplamı 1.348 iken 1852'de %105'lik artış ile 2.769 olmuştur. Yani bu dönemdi Antep'e yoğun bir gayr-i müslim göçü olduğu söz konusudur. Zira Antep Naib ve Mütessellimine gönderilen Kasım 1830 tarihli bir buyruğunda, Ermeni Katoligi reayasının “*milel-i ahara karıştırılmamak ve ırz edebleriyle oturmak kaydıyla*” Halep'ten Antep'e göç etmelerine izin verilmiştir⁶³.

Antep'teki cizye gelirine gelince; 1843 senesinde 48.902 kuruş iken 1852'de 54.725 kuruşa yükselmiştir. 1843'te 150 adet olan alâ evrak 1852'de 35, 2000 adet olan evsat evrak sayısı 781'e düşerken, 1.021 adet olan edna evrak ise 1953'e yükselmiştir⁶⁴.

Bu hesaplardan dikkati çeken önemli bir husus vardır. Cizye evrak sınıflandırmasında alâ ile edna yani zengin ile fakirin daha az, evsat yani orta sınıfın daha fazla olduğu görülmektedir. Bunu Halep de dahil olmaz üzere aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 6- Halep Antep ve Malatya Cizye Haneleri

Malatya- Antep- Maraş	1767	Alâ 601	Evsat 5.508	Edna 1.401	Toplam 7.510
Antep	1843	120	926	302	1.348
Halep	1843	1.256	9.528	1.726	12.510

Görüldüğü gibi her üç bölgede de orta sınıf olarak kabul edeceğimiz evsat evrakı daima fazladır. Hatta evsat ve edna oran olarak büyük bir yekün tutmaktadır. Bu durum sadece gayr-i

⁶¹ Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 212-215

⁶² Serpil Acıoğlu, *137 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin (1216-1220/1801-1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2012, s. 343

⁶³ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 88

⁶⁴ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 88

Müslimlerde değil Müslüman halk için de geçerlidir. Yani günümüz tabiriyle söylersek, Osmanlı toplumunda orta sınıf çok güçlüydü, çok zengin ve çok fakir azdı. *Osmanlı döneminde iktisadî ve sosyal yapı bir kavanoza benzer, orta sınıf daha güçlüdür. Kapitalist ekonomilerde ise toplumsal yapı bir kum saatine benzer, alt ve üst kısımlar geniş, orta kısım çok dardır, yani zengin ve fakir daha fazla, orta sınıf ise zayıftır.* Aslında bütün modern ekonomilerin nihai hedefi de orta sınıfın güçlendirilmesi değil midir?

3. Diğer Vergiler

Bir şehrin bölgeler ve milletlerarası ticaretteki yeri, o şehirde tahsil olunan gümrük gelirleri ile doğru orantılıdır. Bu itibarla gümrük gelirleri bize Antep'in bölgesindeki ticaret kapasitesini verecektir. Ancak Tanzimat'a kadarki gümrük gelirleri doğrudan hazineye girmediğinden (iltizamla işletiliyordu) tespiti mümkün olamamıştır. Bununla birlikte 1842 ve 1843 yılında Halep Eyaleti gümrük gelirlerini gösteren bir belge, bize Antep'in bölgeler ve milletlerarası ticaretteki yeri noktasında ipuçları verecek niteliktedir. Buna göre 1842 yılında Halep Eyaleti gümrük gelirleri emaneten idare edilmektedir. Bu dönemde eyaletin gümrük gelirleri toplamı 1.437.585 kuruştur. Bunun ancak 9.002 kuruşu Kilis, 69.399 kuruşu Antep, 51.153 kuruşu Antakya ve 83.765 kuruşu İdlib gümrüğüne aittir. O halde Antep'in Halep gümrük gelirleri içindeki payı %4,82'dir. %5,82'lik payı ile İdlib Antep'in önünde görünmektedir⁶⁵.

1843 senesinde Halep Eyaleti gümrükleri müzayede ile iltizama verilmiş ve bu dönemde toplam 2.118.000 kuruş gelir elde edilmiştir. Buna göre eyaletin gümrük gelirleri %47 oranında artmıştır. Aynı dönemde Antep'in gümrük gelirleri %22'lik bir artışla 85.000 kuruşa yükselmiştir. Kilis gümrükleri %300'lük bir artışla 36.000 kuruş olmuştur. Yani bölgede şehirler ve milletlerarası ticarete Antep'in yeri oldukça gerilerde seyretmektedir⁶⁶. Antep'in gümrük gelirleri artış göstermiştir ama oran olarak 1842 yılının da gerisinde kalmış 1843 yılında Antep gümrük gelirlerinin Halep Eyaleti gümrük gelirleri içindeki payı %4,01'e düşmüştür.

Şehiriçi parekende ticaret hacminin önemli göstergelerinden biri de bu alana ait bâc vergileridir. Şehiriçi parekende ticaretten alınan "bâc-ı bâzâr" ve "bâc-ı hayvan" vergileri, şehrin ticarî durumunu ortaya koyan önemli verilerdir. Buna göre 1850/1851 döneminde Antep kazasında bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan vergileri beraber iltizâma verilmiştir. Bu dönemde Antep kazasının bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan mukataası 14.600, Antakya kazasınınki 14.310 kuruşa iltizâma verilmiştir. Oysa 1851/1852 döneminde Halep'in yalnız bâc-ı ağnâm mukataası bedeli 151.000 kuruştur⁶⁷.

Ziraî mahsulden onda bir alınan oşür vergisi de devletin önemli vergi kalemlerindendi. 1854/1855 döneminde Antep kazasının aşar geliri 198.668 kuruştur. Aynı dönemde Kilis kazasınınki 1.089.199; Reyhaniye kazasınınki 134.900; Antakya kazasınınki ise 566.552 kuruştur. Halep Eyaleti'ne bağlı diğer kazalarla karşılaştırıldığında Antep kazasına ait aşar gelirinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Antep'in coğrafi yapısıdır. Zira Antep'in coğrafi yapısı ziraat alanları itibariyle diğer bölgelere göre çok verimli değildir.

⁶⁵ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 89-90

⁶⁶ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 90

⁶⁷ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 90

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilk dönemlerine ait gelirlerin önemli bir kısmı “*rüsûmî varidat*” adı altında toplanmıştır. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde daha önceden beri alınagelen değişik nitelikteki vergiler, Tanzimat'ın uygulanması ile birlikte “*rüsûm-ı müteferrika*” veya “*rüsûmât-ı mütenevvia*” adı altında alınmaya başlanmıştır. Bu başlık altında verilen gelirler tek bir tür olmayıp, birçok kalemden oluşmaktadır.

1850/1851 döneminde Halep Eyaleti'nde toplam 1.457.335 kuruşluk rüsûmî varidat vardır. Bunun en önemli kısmı 1.139.970 kuruşla Halep kazasında bulunmaktadır. Kalan 136.780 kuruşu Antakya, 97.980 kuruşu Antep, 82.625 kuruşu da Kilis kazasındadır.

Bu döneme ait rüsûmî gelirlerin önemli kalemlerinden biri duhan (tütün) resmi dir. Halep Eyaleti'nde 1850/51 senesinde toplam 101.960 kuruş dönüm-ü duhan resmi alınmıştır. Bunun 25.000 kuruşu Kilis'ten alınırken, 22.000 kuruşu Antep'ten alındığı görülmektedir⁶⁸.

19. yüzyılın sonlarında Antep'in daha da geliştiği aşağıdaki rakamlardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki; 1898 tarihinde 2.299 dükkân, 13 hamam, 4 bedesten, 5 han, 30 fırın 2.210 alaca, baz ve aba tezgâhı, 6 deмбаğhane, 45 boyahane, 10 ma'sara, biri ateş değirmeni (motorlu olsa gerektir) olmak üzere 12 değirmen, 8 içki fabrikası ve 5 sabunhane vardı. Özellikle 2.210 dokuma tezgâhı ve 45 boyahanenin bulunması, Antep'in bu alanda önemli bir merkez olduğuna delalet etmektedir⁶⁹. Nüfusun arttığı da gözlenmektedir, Aynı tarihte 68.013 Müslüman, 329 Ermeni Katolik, 11.533 Ermeni, 3.528 Protestan, 587 Yahudi olmak üzere toplam 83.190 nüfusu vardı⁷⁰.

1900 tarihinde dükkân ve tezgâh sayıları aynı kalmakla beraber⁷¹, nüfusu yükselmiştir. Buna göre; 68.531 Müslüman, 383 Ermeni Katolik, 12.342 Ermeni, 3.788 Protestan, 69 Latin, 83 Kıpti Müslim ve 714 Yahudi olmak üzere toplam 85.888 nüfus olmuştur⁷². Burada Müslüman nüfusta 500 kişilik bir artış olurken özellikle Protestan nüfusunda önemli bir artış gözlenmektedir ki, bunun da sebebi Antep'te Protestan Misyoner Mektebi/Koleji ve Tıp Fakültesi ile hastahanesinin olması dolayısıyla göç eden nüfus olmalıdır.

V. Fiyatlar⁷³

Ekonominin en önemli göstergesi fiyat hareketleridir. Üretim, tüketim ve ticaret dengeleri, arz ve talep ilişkisinin seyri fiyatlardan takip edilebilir. Osmanlı ekonomisinde de fiyatlar çok önemli bir yer tutar. Fiyatları narh, tereke, mîrî mübaya, ferman ve satış hüccetlerinden takip etmek mümkündür. Ferman, mîrî mübaya ve narhlar devletin resmî fiyatlarıdır. Tereke ve satış hüccetlerindeki fiyatlar serbest piyasa fiyatlarıdır⁷⁴.

⁶⁸ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 91-92

⁶⁹ *1314 Tarihli Halep Salnamesi*, s. 187

⁷⁰ *1314 Tarihli Halep Salnamesi*, s. 206

⁷¹ *1318 H. Senesi Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep 1318, s. 219

⁷² *1318 H. Tarihli Halep Salnamesi*, s. 222

⁷³ Bu bölümün 19. yüzyıla ait kısmı, daha önceki bir çalışmamızdan özetlenmiştir. Diyarbakır ve Mardin ile mukayese imkânı da sağlayan bu çalışmamız için bkz. Mustafa Öztürk, “Güney Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V. Milletlerarası Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), TTK Yay., Ankara 1990

⁷⁴ Osmanlı fiyat politikası hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *TTK-Belâten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100

Bütün dönem içinde Antep'te fiyat hareketlerini takip etmek müstakil bir çalışma konusu olduğundan, burada ilk sicillerden başlayarak örnekleme yoluyla temel gıda ve bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatları ele alınacaktır. 16. yüzyıla ait olmak üzere aşağıda bir narh örneği verilmiştir

Tablo 9- 25 Haziran 1541 (Gurre- R. Evvel 948) Tarihli Narh⁷⁵

Milh Rıtl ⁷⁶ Akçe ⁷⁷ : 20	Acur Rıtl Akçe: 4	Mışmiş Rıtl Akçe: 3	Dut Rıtl Akçe 1	Simid-i Has Batman Akçe: 1
Dukak-ı Has Rıtl Akçe: 4,5	Has Ekmek Rıtl 4,5	Semsek Rıtl Akçe: 8,5	Pirinç Kıyye Akçe: 14	Zerdali Kıyye Akçe: 2,5
Sabun-ı Alâ Kıyye Akçe: 22	Sabun-ı Ednâ Kıyye Akçe: 20	Sabun-ı Has Kuru Kıyye Akçe: 22	Zeyt-i Alâ Kıyye Akçe: 22	Erük-i Siyah Kıyye Akçe: 3
Ak Helva Rıtl Akçe: 9	Kâke-i Has Rıtl Akçe: 12	Behisni Üzüümü Rıtl Akçe: 8	Kuyruk Yağı Kıyye Akçe: 11	Koyun Eti Rıtl Akçe: 9
Keçi Eti Rıtl Akçe: 7	İç Yağı Kıyye Akçe 9			

Tablo 10- 5 Temmuz 1617 (1 Receb 1026) Tarihli Narh⁷⁸

Koyun eti Batman: 1 Akçe: 16	Keçi eti Batman: 1 Akçe 12	Kuyruk Batman: 5 Guruş: 1	Çağıl ekmeği Batman: 1 Akçe: 6	Yağlı ekmek Batman: 1 Akçe: 12
Pirinç Batman: 1 Akçe: 23	Sadeyağ Batman: 2 Guruş: 1	Mahlut yağ Nügi: 1 Akçe: 3	Sabun Nügi: 1 Akçe: 3,5	Ceceli yoğurdu Batman: 1 Akçe: 3

1126 senesi Şevvalinin on üçüncü (14 Ekim 1617) Pazartesi günü ekmeğe 6 akçe narh verildi. (aynı yer)

⁷⁵ Antep Şer. Sic. 2, s. 19

⁷⁶ Osmanlı Devleti, 928 Cemâziyelevvelinde (Nisan 1522) Mısır ölçülerini yeniden ayarladı; buna göre her 100 dirhem 96 dirheme, her 100 rıtl 95,5 rıtl eşitlendi. XVIII. yüzyılda Kahire'de tahıl ölçümüne mahsus kapan rıtlı 12, yağ, peynir, bal, et ve sebze ölçümünde kullanılan yağcı rıtlı 14, Mansûre rıtlı 16 kıyyeye eşitti. 1802'de Yusuf Paşa'nın kullanımını zorunlu kıldığı 144 dirhemlik rıtl 1835 yılında standart rıtl ilân edildi. Alfred von Kremer, 1850'lerde Mısır rıtlının metrik karşılığını 450 gr. (= 144 × 3,125 gr.) olarak verir. Mahmud Bey'e göre Mısır hükümetinin bulguları 144 dirhemlik Mısır rıtlının metrik değerini 444,9312 gr. göstermiş, ancak dirhemlin karşılığı 3,12 gr. olarak ayarlandığı için XIX. yüzyılın sonlarında resmen 449,28 grama sabitlenmiştir. Yani Rıtl 450 gramdır. Cengiz Kallek, "Rıtl", TDV, *İA* 35, 2008, s. 53

⁷⁷ Kanuni döneminde akçe ortalama 100 dirhemden 457 adet kesilecek vezindeydi. Buna göre akçe 85 ayarında ve 0,70 gr. ağırlığındaydı. 1514-1517 tarihleri arasında akçe 3,5 kırat yani 0,7014 gramdır. Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 805

⁷⁸ Antep Şer. Sic. 65, s. 2

Tablo 11- 1 Haziran 1635 (Muharrem 1045) Tarihli Narh⁷⁹

Sadeyağ Kıyye: 1 Osmanî: 50*	Asel Kıyye: 1 Osmanî: 40	Pirinç Kıyye: 1 Osmanî: 15	Pekmez Kıyye: 1 Osmanî: 12	Sabun Kıyye: 1 Osmanî: 48
Zeyt Yağı Kıyye: 1 Osmanî: 40	Nohut Kıyye: 1 Osmanî: 5	Soğan Kıyye: 1 Osmanî: 3	Yağ Mumu Kıyye: 1 Osmanî: 40	Koyun eti Kıyye: 1 Osmanî: 26
Keçi Eti Kıyye: 1 Osmanî: 14	Kuyruk Kıyye: 5 Guruş: 1	Fındık Kıyye: 1 Osmanî: 73		

Tablo 12- 1736 (1149) Tarihli Narh⁸⁰

Ekmek Batman: 1 Akçe: 7	Koyun Eti Batman: 1 Akçe: 26	Keçi Eti Batman: 1 Akçe: 20	Kuyruk Batman: 2 Guruş: 1	Tahin Helvası Batman: 1 Guruş: 1
Ham Helva Kıyye: 2 Akçe: 3	Yağ Mumu Batman: 1,5 Guruş: 1	Kebir Mum Pare: 1	Sadeyağ Batman: 1 Guruş: 1	Bal Batman: 2 Guruş: 1
Beher Gem-i Bargir ve At Para: 16	Beher Gem-i Merkeb Pare: 8			

1794 yılında Antep'te bir Antep kilesi buğday 6, arpa da 5 kuruştur⁸¹. Antep kilesi 4 İstanbul kilesi olduğuna göre⁸² bu tarihte bir İstanbul kilesi buğday 1,5 ve arpa da 1,25 kuruştur. 1802 yılında⁸³ da aynı rayiçte kalan buğday 1820 yılında olağanüstü bir şekilde yükselmiş ve kilesi 10 kuruş olmuştur⁸⁴. Arpa da 3,25 kuruşa yükselmiştir. Bu tabii bir artış olmayıp aynı tarihte Antep ve çevresinde meydana gelen kıtlığın bir sonucudur⁸⁵. 1834'te buğday 10,8, arpa 10, darı 8,75 kuruş oldu⁸⁶. 1850 yılına gelindiğinde hububat fiyatlarında düşme gözlenmektedir. Bu tarihte buğdayın kilesi ortalama olarak 7,5 kuruş olmuştur⁸⁷.

1- Hububat Fiyatları

Tablo 13. Antep'te Hububat Fiyatları (Yıllık Ortalama, İstanbul Kilesi/Kuruş)

⁷⁹ Antep Şer. Sic.14, s. 215

* Osmanî'den kasıt Osmanlı akçesidir. Bölgede bir de Halebî akçesi tedavüldedir. Bundan dolayı bu ayırım yapılmıştır. 1 Osmanî 2,5 Halebî akçeye eşittir.

⁸⁰ Antep Şer. Sic. 90, s. 282

⁸¹ Antep Şer. Sic., No. 132, s. 276-280

⁸² Antep Şer. Sic., No. 137, s. 126

⁸³ Antep Şer. Sic., No. 137, s. 133

⁸⁴ Antep Şer. Sic., No. 140, s. 2

⁸⁵ Antep Şer. Sic., No. 140, s. 207, 285

⁸⁶ Antep Şer. Sic., No. 142, s. 231

⁸⁷ Antep Şer. Sic., No. 144, s. 9, 23, 60

Sene	Buğday (kile)	Arpa (kile)
1794	1,50	1,25
1802	1,50	1,25
1805	-	3,25
1819	-	6
1820	10*	5
1825	4,5	2,5
1829	4,5	2,5
1831	10,8	10
1836	10,8	10
1841	23,75	7,5
1848	11,87	-
1850	7,5	-
1851	12,9	-
*Kıtlık (Cev. İktisat 637)		

Antep'te 1805 yılında ekmeğın okkası⁸⁸ (1 okka = 400 dirhem = 1282 gr.) para⁸⁹ iken kıtlık yılları olan 1819'da 13,7⁹⁰ ve 1820'de de 18,2 paraya yükselmiştir⁹¹. 1833 yılında da 20,7 para olmuştur⁹². 1800 yılında 20 para olan koyun eti⁹³ 1820'de 28,5⁹⁴ paraya ve sonunda 1839 yılında ise 110 paraya yükselmiştir⁹⁵.

Antep'te gıda maddelerinin yıllık fiyatları aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibidir.

2- Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları⁹⁶

Tablo 14. Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları (Yıllık Ortalama, Kıyye/Para)

Yıl	Ekmek	Koyun Eti	Sade Yağ	Bal	Pekmez
-----	-------	-----------	----------	-----	--------

⁸⁸ Antep'te narh defterlerinde çoklukta "batman" kullanılmaktadır. 1 Antep batmanı 720 dirheme 1,8 kıyyeye karşılıktır. Bu da 2,309 kg yapmaktadır. Yüz batman da 1 kantara denktir. Buna göre kantar 230,9 kg'dır. (bkz. *Antep Şer. Sic., No. 139*, s. 70, 71 "Kanunnâme-i Livâ-yı Ayıntâb"). Ayrıca Cengiz Kallek de Halep, Hama ve Şam kantarını 72.000 dirhemlik 100 ritla yani 230,9 kg. eşit olduğunu tespit etmiştir. (bkz Cengiz Kallek, "Kantar" maddesi, TDV *İA 24*, İstanbul 2001, s. 318) Bu dönemin fiyatları arasında birliğin sağlanması amacıyla batmanla ifade edilen rakamlar kıyyeye çevrilmiştir. Okka-Vukiyye-Kıyye aynı manada kullanılan ağırlık birimi olup 400 dirhemdir. 1 dirhem 3,207 gram olduğuna göre 1 kıyye de 1,282 kg'dır.

⁸⁹ *Antep Şer. Sic., No. 141*, s. 92

⁹⁰ *Antep Şer. Sic., No. 141*, s. 151

⁹¹ *Antep Şer. Sic., No. 142*, s. 226

⁹² *Antep Şer. Sic., No. 136*, s. 15

⁹³ *Antep Şer. Sic., No. 140*, s. 203

⁹⁴ *Antep Şer. Sic., No. 143*, s. 28

⁹⁵ *Antep Şer. Sic., No. 140*, s. 203; *No. 143*, s.28

⁹⁶ *Antep Şer. Sic. 136*, s. 15, 163; *No. 139*, s. 153; *No. 140*, s. 203, 207, 285; *No. 141*, s. 33, 92, 119, 151, 152; *No. 142*, s. 168; *No. 143*, s. 28, 140'taki narh, tereke ve masraf defterleri.

1800		20	100		
1801		14,4			
1805	7,3	16,6			
1816	8,8	20	88,8	24	17,7
1818	8,2	35,5	28,1		17,7
1819	13,7	33,8	28,1	12	
1820	18,22			140	
1830		66			
1831	36	85,6			
1832	30	66,6	31	160	
1833	20,7		40		
1839		110	280		

3- Bakliyat Fiyatları⁹⁷

Tablo 15. Bakliyat Fiyatları (Yıllık Ortalama İstanbul kilesi/kuruş)

Yıl	Bulgur	Nohut	Mercimek	Darı
1794		2	2	
1800	7,5			
1802			1	3
1806	2,7			
1819		20		
1820		15,2		
1829			1,2	
1832	26			
1834				8,7
1841	20			10,8
1842	10			
1848			10	
1850	5			
1851	5,3			

4- Öteki Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatı⁹⁸

Tablo 16. Diğer Gıda Maddelerinin Fiyatı (Yıllık Ortalama Kıyye/Para)

⁹⁷ *Antep Şer. Sic. No. 134*, s. 50, 316, 318; *No. 136*, s. 15; *No. 137*, s. 125, 126, 127; *No. 138*, s. 362; *No. 139*, s. 153; *No. 142*, s. 193, 227, 231; *No. 144*, s.129, 137, 266'daki muhtelif narh, tereke ve masraf defterleri.

⁹⁸ *Antep Şer. Sic. No. 136*, s. 15; *No. 138*, s. 362; *No. 139*, s. 153; *No. 140*, s. 2, 203, 285; *No. 141*, s. 33, 92, 151; *No. 142*, s. 168, 226, 227, 238, 237, 437, 438; *No. 143*, s.28; *No. 144*, s. 9, 299, 137 ve 260'taki muhtelif narh, tereke ve masraf defterleri.

Yıl	Pirinç	Un	Şeker	Yemen Kahvesi	Kadayıf	Kuru Üzüm
1800	36					
1806						22,2
1816	24,4	7,7	32	480		16,6
1818		11,1			11,1	
1819	50		43			
1821		23,3				27,7
1830		27,7			25,5	
1831	40				33,3	
1832	80	31,1				
1833	132	32,2			31,1	
1839	160		720	840		
1843		40	540	600		
1851	88					32

5- Yağ Fiyatları

Tablo 17. Antep'te Yağ Fiyatları

Yıl	Sade Yağ
1800	100
1816	26,6
1818	28,1
1832	30
1833	40

Dönem içinde Antep'te ekmek fiyatları sürekli bir artış göstermiş, 7,3-20,7 para arasında seyrederek %64,73'lük bir oranda yükselmiştir. Bunun sebebi Antep'in coğrafi durumudur. Zira Antep'in tarıma elverişli toprakları Diyarbakır ve Mardin'e oranla daha dardır. Nitekim bu husus dönemin belgelerinde de dile getirilmiştir. 1758 yılında Antep'te meydana gelen kıtlık yüzünden, Kadının divana yazdığı bir arzuhalde⁹⁹ (Şubat başları 1758-Evâhir-i Cemaziyelevvel 1171) "...hususan Ayıntâb etrafında münbit ova olmamağla kadimden zahiresi Suruç ve Ruhâ taraflarından gelir iken..." ifadesi yer almaktadır ki, söylediklerimizi doğrulamaktadır.

Et fiyatları da aynı şekilde sürekli bir artış göstererek 20 ilâ 110 para arasında seyretmiştir. Bu da %81'lik bir artış demektir.

Bilindiği gibi mahallî üretim, tabii şartlar ve ticaret, fiyatların seyri bu şartlar uygun olduğu zamanlarda fiyatlarda da tabii olarak düşme görülecektir. Ancak olağanüstü hallerde (veba, çekirge salgını ve kıtlık gibi) fiyatlar hemen gözle görülebilecek şekilde yükselmektedir.

⁹⁹ Antep Şer. Sic., No. 116, s. 29

Meselâ Antep'te 1819-1820 yıllarındaki kıtlık ekmek ve et fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur.

6- Ekmek ve Et Fiyatları

Tablo 18. Ekmek ve Et Fiyatları (Kıyye/Para)

Yıl	Ekmek ¹⁰⁰	Et
1800		20
1801		14,4
1805	7,3	16,6
1816	8,8	20
1818	8,2	35,5
1819	13,7	33,8
1820	18,2	
1831	36	85,6
1832	30	68
1833	20,7	16,6
1839		110

7- Diğer Eşya Fiyatları

Antep'te 1813 yılında verilen narha göre hem çivi çeşitleri ve hem de fiyatları aşağıda verilmiştir¹⁰¹.

Tablo 19. Diğer Bazı Eşya Fiyatları

Cinsi	Birimi	Eski Para ile	Yeni Para ile
Cercer Mıhı	100 adet	35	40
Şebeke Mıhı	100 adet	16	20
Halidi Mıhı	100 adet	80	90
Culadi Mıhı	100 adet	150	175
Nalin Mıhı	100 adet	8	10
Külek Mıhı	100 adet	10	12

Burada çivi çeşitlerinin fiyatları verilirken, eski ve yeni para ile ifade edilmesi dikkati çekmektedir. Gerçekten de 1807 yılında 1,50 kirat (0,306 gr.) vezninde olan Para, 1810 yılında 1,25 kırıta (0,255 gr.) düşmüştür. Vezin itibariyle Para %1,66 oranında değer kaybetmiştir. Bu değer yeni para ile ifade edilirken %12,5-20 oranında fark ilave edilmiştir.

¹⁰⁰ Ekmeğin kıyye ile satılması geleneği bugün halâ Antep'te devam etmekte, ekmek halâ kilo ile satılmaktadır. Bu husus kültür unsurlarının farkında olunmasa da ne kadar güçlü olarak yaşandığının önemli bir göstergesidir.

¹⁰¹ *Antep Şer. Sic., No. 139, s. 53*

1816 yılında Antep'te eski sabunun batmanı 5,5, yeni sabunun da 4,5 kuruştı. Yani eski sabunun kıyyesi 3,05, yeni sabunun da 2,5 kuruştı. Kömürün batmanı 2 para (kıyyesi 1,11 para) idi¹⁰².

Antep'te 1819'da bal mumunun kıyyesi 47,8, yağ mumunun 19,3 para iken odunun yükü 58,4, kömürün yükü 83,3, samanın yükü de 128 para idi. Bu tarihte sabunun kıyyesi 200 para yani 5 kuruş olmuştu¹⁰³.

Antep'te çeşitli narh ve tereke kayıtlarına göre sabun ve mum fiyatları aşağıda verilmiştir: (Kıyye/Para olarak)

Tablo 20. Sabun ve Mum Fiyatları

Yıl	Sabun	Mum
1816	110	
1819	220	19,3
1820		4,7
1832	45	
1836	352	
1839	720	
1843	360	

Gene tereke kayıtlarına göre, Antep'te giyim eşyasının fiyatı şu şekilde tespit edilmiştir¹⁰⁴:

Tablo 21. 1843 Yılında Bazı Giyim-Kuşam ve Dokuma Fiyatları

Cinsi	Birimi	Fiyatı (Krş. Olarak)
İplik Kuşak	Adet	3
Bağdat Şalı	Adet	5,17
Al Kuşak	Adet	1
Kutni	Zira	0,40
Kemha Alaca	Zira	2,4
Halep Alacası	Zira	2
Bez Astar	Zira	0,72
Fes	Adet	6
Ayntab Alacası	Top	9,68
Astar	Zira	0,79
Maraş Alacası	Top	15,12
Frenk Çiti	Adet	1,69

¹⁰² Antep Şer. Sic., No. 139, s. 1

¹⁰³ Antep Şer. Sic., No. 141, s. 151

¹⁰⁴ Antep Şer. Sic., No. 141, s. 143, No: 144, s. 142

Çeşitli cins ve kalitedeki dokuma ve ayakkabı gibi sanayi ürünlerinin fiyatlarına bakılırsa, bunların hayli pahalı olduğu söylenebilir. Meselâ, Antep'te 1830 yılında 1 iplik kuşağın fiyatı 3, 1 Bağdat şalının 5,71, Halep alacasının ziraı 2 ve fes de 6 kuruştur. Aynı tarihte 1 dirhem (3,207 gr.) veznindeki Fındık altını 19 kuruştur. Demek ki 1 Fındık altını 6,3 iplik kuşak veya 8,5 zira Halep alacası veyahut da 3,16 fes alınabiliyordu.

Antep'te canlı hayvan fiyatları çeşitli tereke defterlerinden yararlanılarak aşağıda topluca verilmiştir.

8- Canlı Hayvan Fiyatları

Tablo 22. Canlı Hayvan Fiyatları (Yıllık ortalama adet / kuruş)¹⁰⁵

Yıl	Koyun	Keçi	Öküz	İnek	Merkep
1805	8				
1834	40	30	190		50
1839		30	190		
1846		25	120	50	
1847				125	125
1851	50	28,5		80	

Antep'te 1839 yılında Şehreküstü mahallesinde bir eve 1500 ve Kayacık mahallesinde bir eve 4500 kuruş değer takdir edilmiştir¹⁰⁶. 1842 yılında bir Debbâğ dükkânının ¼ hissesi 150 kuruştan hesaplandığına göre tamamı 600 kuruş demektir¹⁰⁷. Gene aynı tarihte Bey mahallesinde bir eve ise 4800 kuruş değer biçilmiştir¹⁰⁸. 1851 yılında Eyyüboğlu mahallesinde bir ev ise 3000 kuruştur¹⁰⁹. Antep'te 1841 yılında bir marangoz ustasının günlüğü 4,5 kuruştur¹¹⁰.

Dönem içinde gayr-i menkul fiyatları serbest piyasa fiyatlarına göre değerlendirildi. Gayr-i menkul bir ev ise elbette mahallesine semtine ve müşterilerine, dükkân ise işlerliğine, bağ-bahçe veya tarla ise mevki ve alanına ve verimliliğine göre değerlendiriliyordu. Bu fiyatlar ve kiralar alan ile satanın o andaki durumları ile de yakından ilgilidir. Satış hüccetlerinden Antep evlerinin genel özellikleri şöyle tespit edilmektedir. Çok basit bir iki odalı olan evler olduğu gibi, genellikle müstakil, birkaç odalı, mutfak, kiler, meyve ağaçlarının bulunduğu bir avlu, su kuyusu veya akarsuyu ve kenefi olan evler Antep evlerinin özelliklerini taşır. Bölgenin sıcak olmasından dolayı bazı evlerde zîr-zemin yani soğukluk kısmı da bulunurdu. Evler en fazla iki katlıydı. Dönem içinde evlerin fiyat aralığı da 30-2.000 kuruş arasında seyrediyordu.

VI. Vakıflar¹¹¹

¹⁰⁵ Antep Şer. Sic, No. 136, s. 163; No. 142, s. 231; No. 143, s. 88, 89; No: 144, s. 23, 60, 304

¹⁰⁶ Antep Şer. Sic., No. 143, s. 140, 141

¹⁰⁷ Antep Şer. Sic., No. 144, s. 129

¹⁰⁸ Antep Şer. Sic., No. 144, s. 142

¹⁰⁹ Antep Şer. Sic., No. 144, s. 27

¹¹⁰ Antep Şer. Sic., No. 144, s. 260

¹¹¹ Antep vakıfları hakkında en geniş çalışma Hilmi Bayraktar tarafından yapılmış olup, bu çalışmada bütün vakıfların çevirisi, şartnameleri, gelir ve giderleri tespit edilmiştir. Bkz. Hilmi Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, Palet

Sanayi İnkılabı öncesi bütün klâsik dönem devletlerinde, devletin görevi dahilî ve haricî güvenliği sağlamaktı. Eğitim, sağlık, sosyal ve dinî hizmetlere merkezî bütçelerinden para ayırmazlardı. Eğer devletin güvenliğini ilgilendiren bir ihtiyaç varsa onu para ayırırdı. Osmanlı bütçelerinde söz konusu hizmetlere tahsis edilen bir meblağ görünmez. Bu bütün devletlerde aynı idi. Ama söz konusu hizmetlerin de yapılması gerekiyordu. İşte bu noktada devletler vakıf hayrî hizmetler aracılığıyla bu görevi yerine getirmiştir. Bütün mülk devletin olduğuna göre, devletin millî hasılasından belli bir dilimi, vakıf hukuku dahilinde bu hizmetlerin yapılmasına tahsis etmiştir. Başka bir ifade ile devlet bu hizmetlerle uğraşmaz, memur görevlendirmez ve para ayırmazdı. Bunu vakıflara havale etmiştir. Klasik çağ devletlerinde vakıfların bu kadar yaygın olmasının sebebi budur. Yukarıda değinildiği gibi, bu halkın da işine gelmekte, hayrî-dinî nitelik kazandırılan vakıf hukukunda, vakfî kuran şartlarını koyuyor, malını hangi şartlarla vakfedeceğini ve kimi mütevellî tayin edeceğini belirliyordu. Çoğunlukla kurulan vakıflara kendi neslini kuşaktan kuşağa mütevellî olarak tayin ediyordu.

Cami, mescit, medrese, kervansaray, han, hamam, türbe, zaviye, aşhane, şehirlerin aydınlatılması, su yolları gibi daha pek çok hizmetler vakıflar marifetiyle yerine getiriliyordu. Antep'te dönem içinde tespit edilen vakıflar şunlardır: Ahmet Kethüda, Hacı Nasır Camii, Battal Ağa, Ayşe Bacı, Keyvan Bey, Molla Gücek Mescidi, Mihaliye Medresesi, Şemseddin ve Hüsameddin, İsbatırın Köyü Camii, Zülkadriye Mescid ve Medresesi, Seninoğlu, Fahreddin Beğ, Fethullah Beğ, Fethullah Camii, Bostancı, Kınıkçı, Keyvan Bey Hamamı ve Debbağ Hamamı, Halit Çelebi, Demirci-zâde, Hacı Ahmet, Molla Torun, Celilî, Hancı Osman Ağa, Gercekni-zâde, Harameyn-i Muhteremeyn, Hansebil, vakıfları¹¹². Elbette Antep'in vakıfları bunlarla sınırlı değildir. Ne kadar cami, mescit, türbe, zaviye varsa hepsi vakıftır. Yukarıda zikredilen vakıflar ve bunların dışında daha pek çok vakıf bilinmektedir. Hilmi Bayraktar'a göre Antep'te 147 vakıf bulunmaktadır¹¹³.

Bayraktar başka bir eserinde Antep'te toplam 241 vakfiye veya vakfiye niteliğinde ilam tespit etmiştir. Bu vakfiyelerin 165'i erkek, 76'sı kadınlar tarafından kurulmuştur. Erkekler tarafından kurulan vakfiyelerin 52 tanesi "*Fazlası Hayrata Meşrut*", 113 tanesi de "*Fazlası evlada meşrut*" vakfiyelerdir. Bayanlar tarafından kurulan vakfiyelerin de 36 tanesi "hayrî", 40 tanesi "evlada" şart vakfiyelerdir. Diğer bir ifadeyle erkek vakfiyelerin yaklaşık %32'si hayrî, %68'i evlada meşrut vakfiyeler iken bu durum kadınlarda yarı yarıyadır. Mehmet Selim Efendi bin Mehmet Faik ile Refiki ve Musa bin Ahmet ile Zevcesi Ayşe bint-i Mahmut Hatun'da olduğu gibi bazı vakıflar ise eşler tarafından müştereken kurulmuşlardır¹¹⁴.

Yay., Konya 2014; ayrıca bkz. Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü- *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri I-III*, (Editör: İsmail Altınöz), İstanbul 2014. Bunun dışında Antep vakıfları üzerinde Hüseyin Çınar'ın kıymetli çalışmaları bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medrese ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 173-186, aynı müellif, "Vakıflar ve Bânîleri: Ayntab (Gaziantep) Şehri Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, (06-12 Mayıs 2013), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 147-167

¹¹² Zeynel Özlü, *Gaziantep'in 120 No'lu Şer'iyeye Sicili -Transkripsiyon ve Değerlendirme-* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 16-17

¹¹³ Hilmi Bayraktar'ın 24 Eylül 2013 tarihinde Anadolu Düşünce Grubunda (Gaziantep) verdiği konferans, www.adg.org.tr. Erişim tarihi: 23.06.2016

¹¹⁴ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları* s. 280-281

Hüseyin Çınar ise mevcut ve yok olmuş vakıfların toplamını 339 olarak vermektedir. Vakıfların hizmet alanlarına göre şöyledir: Cami, mektep, medrese¹¹⁵, türbe, han, bedesten, hamam ve çeşmedir¹¹⁶. Çınar'ın tespitine göre, Antep'te 15. yüzyıldan başlayarak her yüzyılda daha da yükselen sayılarda vakıflar kurulmuştur. 15. yüzyılda 2, 16. yüzyılda 14 olan vakıflar, en fazla 80 vakıf ile 19. yüzyılda tesis edilmiştir. 20. yüzyılda ise 28 vakıf kurulmuştur¹¹⁷. Paşa, müftü, kadı, şeyh, çavuş, voyvoda, mütesellim ve ağa ünvanlı kişilerin dışında toplumun bütün kesimlerinden insanlar kaynakları farklı büyüklükte olan vakıflar kurmuşlardır. Hatta gayr-i müslim kişiler de vakıf ihdas etmişlerdir¹¹⁸. Diğer vakıf kurucuları arasında 28 ağa, 1 tüccar, 1 haffaf, 1 sarraç, 1 kâtip, 2 molla, 1 imam, 1 hoca, 12 seyyid ve 60 hacı ünvanlı kişi bulunmaktadır. Vakıfların hizmet alanları da dönemin ihtiyaçlarına uygundu. Cami, mescit, medrese, tekke, zaviye, mevlevihane, hamam, bedesten, han, kastel (çeşme) inşa etmek suretiyle hizmet sunmuşlardır¹¹⁹.

Vakıfların büyük çoğunluğu aile vakıflarıdır. Vakıf hukukuna göre, vakfın şartnamesinin tespiti yetkisi vâkıfa havale edilmiştir. İdarenin buna müdahalesi söz konusu değildi. Bu itibarlar vâkıflar çoğunlukla kurdukları vakıfların mütevelliliğine, hayatta olduğu müddetçe kendisi, öldükten sonra ekber ve erşed erkek evladına, o da ölürse kız çocuklarına havale etmişlerdir. Hatta kendisi öldüğünde vakfın mütevelliliğini eşine, kızlarına ve kız kardeşlerine bırakan vâkıflar da vardır¹²⁰.

Medine Kadısı olan Kutb İbrahim Efendi ibni Üveys, 15-25 Haziran 1655 (Evâsıt-ı Şaban 1065) tarihinde bir vakıf kurmuştur. Buna göre; Eblehan mahallesinde hudutlarını verdiği üç ev, bir fırın, divan, matbah, samanlık, bir fevkanî bir tahtanî kiler, gene bir fırın ve üç konak ve bir kebaphane, tahtanî iki oda ve sulu mülkünü, Telbeşar'a bağlı Kilisecik mezrada bulunan ve halk tarafından bilinen yarı hissesi kendisinin, diğer yarısı da eşi Fatma hatununu hissesi olan değirmeni vakfetmiştir. Hayatta iken kendisi, öldükten sonra eşi ve cariyelerinden olan evlatları sakın olacak. "*Fatma hatun âhara tezvic ettikce mâ-dâme ki hayattadır kendi sâkine olsun*" diyerek şart koşmuştur. Böylece bütün mülkünün ailesinde kalmasını sağladığı gibi, kendisi öldükten sonra başkası ile evlenen hanımının dahi aynı evde oturmasını vakfiyeye kaydetmiştir¹²¹.

Geleneksel vakıf hukukuna göre vakfedilecek malın gayr-i menkul olması gerekir, nakit para vakfedilmezdi. İslam fıkında bu konuda tartışmalar halâ devam etmektedir. Osmanlı döneminde de Avarız Vakfı adı altında vakıflar tescil edilmiştir. Bunun hukukî tartışmaları bizi asıl konudan uzaklaştıracağı için bu konuya girmiyoruz. Avarız vakıfları incelendiğinde kuruluş tarzı ve usulü aynı olup, hile-i şer'îye sezilmektedir. Şöyle ki; vakfı kuracak kişi, önce ne kadar akçeyi hangi şartlarla vakfettiğini klasik ifadelerle arzeder. Ondan sonra bunun sahih olmadığı gerekçesiyle rücu eder yani vazgeçer. Ama Kadı vakfın İmameyn yani İmam Yusuf

¹¹⁵ Osmanlı döneminde 18 medrese vakfı tespit edilmiştir. Bkz. Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yay., Gaziantep 1999, s. 173-186

¹¹⁶ Çınar, *Vakıflar ve Bânileri*, s. 160

¹¹⁷ Çınar, *Vakıflar ve Bânileri*, s. 162-164

¹¹⁸ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, s. 279

¹¹⁹ *Vakıflar ve Bânileri*, s.148-150

¹²⁰ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, s. 45, 47-48

¹²¹ Antep Şer. Sic. 5, s. 151-152

ve İmam Muhammed'e göre sahih olduğunu ifade ederek vakfı tescil eder. İlginçtir diğer pek çok vakıfta olduğu gibi vâkıf, vakfin mütevelliliğine *ekber ve erşed* oğlunu *neslen ba'de nesl, batnen ba'de batn* yani nesilden nesile göbekten göbeğe geçmek üzere mütevellî tayin eder. Başka bir ifade ile servetin neslinde kalmasını hukukî teminat altına almış olur. Avarız vakıflarının paraları muamele-i şer'iyye ile rıbha verilir. Yani faizle işletilir. Bunun oranı dönemin ifadesiyle onu on bir, onu on bir buçuk en nihayet onu on ikiye, yani %10-20 arasında faize verilirdi.

Mesela; Nisan sonları 1653 tarihinde Şhreküstü mahallesinden Hüseyin Ağa bin İsmail 200 Esedî kuruş vakfettiğini ve bu 200 kuruşu yıllık onu ikiye yani %20'ye muamele-i şer'iyye ile muamele edip yani faizle işletip, hâsıl olan meblağ ile Şhreküstü mahallesinin avarız vergisini ödemek üzere vakfettiğini, mütevellinin de bunu kabul ettiğini, ancak İmam-ı Azam'a göre vakfin sahih olmadığı için vakıftan rücu ettiğini beyan etmiştir. Ancak Kadı vakfin sahih olduğunu ve rücuun, vazgeçmenin mümkün olmadığını beyan ile vakfı tescil etmiştir¹²². Mayıs sonları 1654 tarihli başka bir hüccette de Kürtünciyan Mahallesinden Mehmed Bey ibni Maksud, ekmeççi şeyhi Halil zimmetinde olan 70 Esedî kuruşunu şer'î kadim gereği es-Seyyid Mustafa'ya havale ederek vakfetmiş ve senede onu on ikiye (%20) muamale-i şer'iyye ile işleterek hâsıl olan para ile mahallenin avarızını ödemesini şart koşturmuştur. Aynı şekilde önce vakfin sahih olmadığı gerekçesiyle reddedilmiş, sonra İmam Züfer'in kavline göre vakfin sahih olduğuna karar verilerek tescil edilmiştir¹²³.

Ammu Mahallesinde Gazzaz hanesi demekle meşhur hanede oturanlardan el-Hac Hasan Efendi bin Abdullah adındaki şahıs, 3 Haziran 1713 (9 Cemaziyye'l-Evvel 1125) tarihinde mahkemeye müracaat ederek, oturduğu evin her sene avarız hanesi talep olunmamak şartıyla 15 kuruş vakfettiğini ve mütevellisi Mustafa'ya teslim ettiğini, işletilerek hasıl olan rıbhını (faizini) kendisinin sakin olduğu evin avarız vergisine vermesini, bundan başka aynı mahallede bulunan Develi kastelinden evine gelen suyun kanallarını temizlemek üzere 6 kuruş daha vakfettiğini ifade etmiştir. Ama aynı evdeki ahali aralarında her sene evlerine düşen avarız hanesi salyanesini istemek üzere aralarında ahde ettiklerini, bunun üzerine aralarında ayrılığa sebep olacağı düşüncesi ile el-Hasan Efendi vakıftan rücu etmiş, ancak vakfin tesciline hükmetmiştir¹²⁴.

Faizle alış-veriş sadece avarız vakıflarında görülmüyordu. Halk arasında da faizle alış-veriş yapıyordu. Mesela; Mayıs Ortaları 1653 (Evasıt-ı Cemaziyye'l-Âhir 1063) tarihli bir hüccet böyle bir davaya aittir. Tevbe mahallesinde vefat eden Selhan adlı bir kişinin küçük kızının vasisi olan el-Hac Ali bin Behar, mahkemede Hüseyin Çelebi ibni Nuh Çavuş aleyhinde açtığı davada, vasisi olduğu küçük kızın 150 nakit akçesini, o tarihten beş yıl önce senede onu on bir (%10) kuruşa olmak üzere muamele-i şer'iyye ile verdiğini, bu ana gelinceye kadar beş sene içinde asıl mal ve ile beraber 510 kuruş alacağı olduğunu ve gereğinin yapılmasını talep

¹²² Nalan Özel, 23 Numaralı *Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 85

¹²³ Nalan Özel, 23 Numaralı *Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 227, Bel. 3

¹²⁴ Mehmet Can, 61 Numaralı *Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, Bel. 224

etmiştir. Hüseyin Çelebi de asıl mal ile zimmetinde 510 kuruş hakkı olduğunu ve bunun borcu olduğunu ikrar etmiştir¹²⁵.

Vakıflar genellikle kadılar, şikâyet durumunda da merkezden gönderilen müfettişler tarafından kontrol ediliyordu. Vakıf mütevellileri yıllık veya birkaç yıllık muhasebelerini ibra etmek zorundaydı. Boyacı Camii ve Kara Yusuf Kastelinin evkafına nazır olan Mehmet Bey, müftü ve cemaat huzurunda müteveli olan Ahmet Efendi'nin ibra ettiği muhasebe defterine göre; 9 Haziran 1614-18 Ocak 1619 (1 C. evvel 1023-1 Safer 1028) tarihleri arasında Boyacı Camiinin 20'şer akçeden 140 akçe, kuruş hesabıyla 71 kuruş dükkân kiralaları ve bağdan toplam 135 kuruş ki toplam 206 kuruş gelir tespit edilmiştir. Müteveli ücreti, kandil yağları, hizmet, hasır ve bakım onarım gibi masraflar düşüldükten sonra zikredilen tarihler arasında müteveli Ahmet Efendi'nin zimmetinde 368 kuruş olduğu tespit edilmiş, mütevellinin masrafı Müslümanların huzurunda hesap edilince 348 kuruş, Kastel vakfından da 20 kuruş kaldığı 18 Ocak 1619 (1 Safer 1028) tarihinde tescil edilmiştir¹²⁶.

Çok geniş bir alanda hizmet veren vakıfların (aile vakfı olması bir tarafa) çok geniş bir istihdam sağladığı açıktır. Özellikle cami, medrese, han, hamam vakıflarında müteveli, imam, hatip, vaiz, müezzin, cüzhan, vekilharç, türbedar, loğkeş, kapıcı, ferraş, bekçi, aşçı, hademe gibi pek çok görevli istihdam ediliyordu. Belki de esnaf nüfusundan sonra en kalabalık nüfusu vakıf görevlileri oluşturmaktaydı. Öte yandan vakıflar, hizmetleri itibariyle önemli bir tüketici veya pazar niteliğindedeydi. Vakıfta her tüketilen gıda ve ihtiyaç maddeleri ile tüketici başka bir ifade ile müşteri idi. Bu yönüyle şehir ekonomisine, esnafa büyük katkıları vardı. Kısacası her yönüyle vakıflar önemli iktisadî, sosyal ve kültürel hizmetleri yerine getiriyordu.

VII. Terekeler Üzerinde Gözlemler

Tereke; ölen bir şahsın geride bıraktığı menkul, gayr-i menkul bütün hak ve borçlarının ifade eder. Bunların Kadı tarafından tutulan defterlerine de Tereke Defteri veya Muhallefat defteri denir. Kişiler kendi aralarında mahallenin ileri gelenlerinin huzurunda anlaşmış olabilirler, bu durumda mahkemeye gitmeye gerek kalmaz. Ölen kişinin varisleri, terekelerini resmiyete geçirmek isterlerse sicile kaydedilirdi. Yani bir sicildeki terekeler, o yıl o kazadaki bütün ölümleri göstermez. Kadın erkek ve isterlerse gayr-i müslimler de Kadının nezaretinde terekelerini tescil ettirebilirlerdi.

Terekelerin formu şöyleydi: Önce ölen kişinin mahalle veya köyü, ünvanı, lakabı, daha sonra varisleri, eş ve çocukları ismen zikredilir ve tarih atılır. Daha sonra müteveffanın bütün mal varlığı, menkul, gayr-i menkul mülk veya hisseleri, alacakları, canlı hayvan, nakit altın gümüş, mücevherat, halı kilim, her türlü ev eşyası, bu meyanda yatak, yorgan, döşek, mutfak eşyaları, tüfek, kılıç ve varsa kitapları ile alacakları, tahrir heyeti tarafından günün piyasa fiyatları üzerinden değerlendirilir ve toplam gelir olarak kaydedilir. Daha sonra eşinin mihri, teçhiz, tekfin ve kaydiyye adıyla masrafları düşülür. En sonunda sahhü'l-baki yani kalan meblağ şer'î esasları göre varisleri arasında paylaşılır.

¹²⁵ Nalan Özel, *23 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicili*, Bel. 2

¹²⁶ *Antep Şer. Sic. 12*, s. 188-189

Bu haliyle terekeler iktisadî, sosyal ve kültürel bakımdan pek çok bilgi ihtiva etmektedir. Buradan dönemin lakap ve isimlerini, kullanılan her türlü etnografik malzemeyi, kişilerin iktisadî varlıklarını, kaç eşli ve kaç çocuklu olduklarını tespit etmek mümkündür. Terekelerde geçen fiyatlar da bu konuda önemli kaynaklardır. Her ne kadar tereke fiyatlarının güvenilir olmadığı yolunda bazı kanaatler varsa da bunun kanaatlerin yersiz olduğu kanaatindeyiz¹²⁷.

Şimdi tarihî dönemlerde Antep terekelerinden örneklerle bir değerlendirme yapalım. Eylül Sonları-Ekim Başları 1587 (Evâhir-i Şevval 995) tarihli Arapça bir tereke dikkat çekici olup istisna olmalıdır. El-Hac Halil bin el-Hac Mezid'in terekeseşi Fatma, oğlu İbrahim ile dört kızı İsmihan, Elif, Emine ve Halime'ye intikal eden tereke toplamı 18.000 altındır. Bunun tamamı şahıslardan alacağıdır. Bazı alacakları “*ber-vech-i mudaraba*” olarak kaydedilmiştir. 40-1.000 altın arasında değişen miktarlarda 45 kişiden alacaktır¹²⁸. Görüldüğü gibi, bu normal bir durum değildir. Bu kişinin Antep'in büyük tefecilerinden olduğu düşünülebilir.

Başka terekelere bakılınca terekelerin dönemin şartlarına uygun olduğu görülmektedir. Ammu Mahallesinden Ahmet bir Mehmed'in Ekim 1688 tarihli tereke toplamı 288 kuruştur. Bir eşli olup bir erkek bir kız çocuğu bulunmaktadır¹²⁹. Gene Ammu Mahallesinde Mehmet Çelebi bin Ferhad Beşe'nin 29 Ocak 1689 tarihli terekesinde 200 kuruş nakit kaydedilmiştir¹³⁰. Toplam 550 kuruş olan terekesinde aynı mahalledeki evin 1/3 hissesi 200 kuruş olarak takdir edilmiştir. Terekelerde nadir de olsa kitaplar çıkmaktadır. Ferhad Beşe'nin terekeseşi buna bir örnek teşkil eder. 17. yüzyılda Antep'te bir okur-yazarın kitaplığında bulunan kitaplara örnek teşkil ettiğinden bu kitap listesini aynen vermek yerinde olacaktır.

Tablo 7. 1689 Tarihli Bir Terekede Kayıtlı Kitaplar ve Fiyatlar

Kitab-1 Hadika Cilt 1, Krş: 1	Kitab-1 Marzubannâme Cilt 1, Krş:1	Kelam-1 İzzet Cilt 1, Krş: 3	Def'a Kelam-1 İzzet Cilt 1, Krş: 3
İmadü'l-İslam Cilt 1, Krş: 2	Tevarih-i Taberi Cilt 1, Krş: 10	Tevarih-i âl-i Osman Cil 1, Krş: 1	Kitab-1 Muhammediye Cilt 1, Krş: 3
Kitab-1 Hüsrev ü Şirin Cilt 1, Krş: 0,5	Kitab-1 Hoca Hafız Cilt 1, Krş: 0,5	Kitab-1 Şirnâme Cilt 1, Krş: 0,5	Leyla vü Mecnun Cilt 1, Krş: 1
En'am-1 Şerif Krş: 1	Mühr ü Müşteri Krş: 5	En'am-1 Şerif Krş: 1	Mecmua Rubu 1, Krş: 1
Divan-1 Necati Rubu 1, Krş: 1	Kitab-1 Gülistan Rubu 1, Krş: 1	Sure-i Kehf Sümün 1, Krş: 1	Kitab-1 Şifa Rubu 1, Krş: 1
Divan-1 Hafız Rubu 1, Krş: 1	Avamil ve Sarf Rubu 1, Krş: 2	Ruznâme Sümün 1, Krş: 1	

¹²⁷ Bu husustaki tartışmalar için bizim şu makalemize bakılabilir: Bkz. Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi”, TTK-Belâten LV/212, Ankara 1991, s. 87-100

¹²⁸ Antep Şer. Sic. 7, s. 175-176

¹²⁹ Leyla Kaya, 37 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili, s. 116-117

¹³⁰ Leyla Kaya, 37 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili, s. 136-141

Toplam 23 adet kitap kaydı tespit edilmektedir. Bu kitapların tamamı dinî ve edebî niteliklidir. Çoğu kitap da tam cilt değil çeyrek (rubu) veya sekizde bir (sümün) halinde parçalardan ibarettir. Her halükârda bu kitap listesi dönemin Antep’inde okunan kitaplar hakkında bir fikir vermektedir.

Şubat Başları 1696 tarihinde Hayik-i Müslim Mahallesinden Mikail veled-i Hızır adlı gayr-i Müslim terekesini mahkemede tescil ettirmiştir. Mikail’in terekesinin toplamı 35 kuruştur. Bir eşi ile Allahvirdi ve Sarkis adlı iki oğlu vardır¹³¹. Antep’in Beğ Mahallesinden El-Hac Hüseyin’in 27 Ağustos 1712 tarihli terekesinin¹³² toplamı 2.076,5 kuruş olarak zengin bir tereke olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacı Hüseyin tek ešli ve 3 çocuklu olup, terekesinde kitap bulunmamaktadır.

Kadın terekesine örnek olmak üzere, Tarla-yı Atik mahallesinden Fatma binti Yakub’un terekesi gösterilebilir. 11 Ekim 1697 (25 Rebiülevvel 1109) tarihli terekesinin toplamı 122,5 kuruş, teçhiz tekfin ve diğer masraflar* düşüldükten sonra 98 kuruş kalmış ve eşi, annesi ve dört kızı arasında paylaştırılmıştır¹³³.

Kürtünciyan Mahallesinde el-Hac Abidin’in karısının 6 Haziran 1712 tarihli terekesi 161 kuruştur. Çocuk ve kitapları yoktur. Terekesindeki bazı taşınmaz malların fiyatları da şöyle tespit edilmiştir: Aynı mahalledeki ev 80, zerdali bahçesi 25, nar bahçesi 15, 200 teğek bağ 10, cullah dükkânı 20, berber dükkânı da 15 kuruştur¹³⁴. 9 Şubat 1712 tarihli Seng-Nakkaş Mahallesinden Fatma binti Kubad Beşe’nin terekesini şöyle özetleyebiliriz: Fatma Hanım’ın terekesi toplamı 1.009 kuruş olup, 3 çocuğu vardır, terekesinde kitap bulunmamaktadır. 2 adet ev ve Kale Altında ekmekçi dükkânının yarım hissesi 150 kuruş, şehir yakınlarındaki Hızır bostanı 450, Sam köyünde yarım hisse tarla 250, 30 teğek bağ da 600 kuruş üzerinden değerlendirilmiştir. Fatma Hanım mahallenin avarız vergisinin ödenmesi için 300 kuruş ve kendisi ile daha önce ölen kız kardeşi adına hac yaptırılması için 300 kuruş vasiyet etmiştir. Ayrıca Kahraman adlı cariyeye 30, Ferah adlı cariyenin ıtaknamesi (hürriyet belgesi) için de 30 kuruş vasiyet etmiştir¹³⁵.

Hızır Çavuş Bostancı Mahallesinden el-Hac Mehmed bin Hamza’nın Nisan Başları 1713 (Evasıt- Rebiü’l-Evvel 1125) tarihli tereke özeti de şöyledir¹³⁶: Tereke toplamı 350 kuruş, müteveffa tek ešli, 4 çocukludur, terekesinde kitap yoktur. Aynı mahalledeki ev 90, Atabey köyünde 650 teğek bağ 8, Bedir köyünde 1.200 teğek bağ 15, 6 ceviz ağacı 8, 10 adet arı kovanı 10, bir katır 26 kuruş olarak kaydedilmiştir.

¹³¹ Ahmet Yarşı, *45 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, s. 52

¹³² Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, Bel: 150

* Antep’te yaygın olmakla beraber diğer şehirlerde de terekelerin masraf kısmında *ıskat*, *ıskat-ı salat* ve *kefaret-i yemin* kalemleri görülmektedir. İskat, ölen kişinin hayatta iken kılmadığı namazların veya oruçların hesaplanması sonunda elde edilen bir sayının, dönemin şartlarına göre tahmini para karşılığı olarak elden ele devredilerek (bu devir çıkarma denir) bir fakire-çoğunlukla imama- bağışlanması usulüdür. Bunun bir bid’at olduğu açıktır. Fatma hanımın terekesinde de 5 kuruş ıskat-ı salat kaydedilmiştir.

¹³³ *Antep Şer. Sic. 47*, s. 121

¹³⁴ Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, Bel: 30

¹³⁵ Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, Bel: 351

¹³⁶ Mehmet Can, *61 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili*, Bel. 148

Kurb-ü Zincirli Mahallesinden Mehmet Ağa bin Türkmen Mehmet Ağa'nın 25 Haziran 1766 tarihli terekesinin özeti şöyledir: Toplam terekesi 550 kuruştur. 2 evli ve 2 çocukludur. Aynı mahalledeki evi 350 kuruştur¹³⁷. 5 Temmuz 1765 (16 Muharrem 1179) tarihli Kurb-ü Zincirli Mahallesinden Mehmet bin Ahmet Semercioğlu'nun terekesi şöyle özetlenebilir: Tereke toplamı 1211,75 kuruş 34 paradır. Bir eşli ve iki oğlu vardır. Terekedeki bazı mülkün fiyatı şu şekilde değerlendirilmiştir: Aynı mahallede ev 160 kuruş, Leylekçi'de bostan 150, Mazmahor'da 3000 teğek bağ 100, Çağırğan'da 730 teğek bağ 130, Katba toprağında sulu tarla 80, Mazmahor'da keçi sürüsü 6, merkeb 15, ma'sara kazanı 12 kuruştur¹³⁸.

Genel bir değerlendirme yapılırsa; Antep halkının çok büyük mal varlığına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. 10.000 kuruşu geçen tereke yoktur. En düşük tereke miktarı de 30 kuruştur. *Yani Osmanlı döneminde Antep halkının büyük çoğunluğu orta sınıf olup çok zengin ve çok fakir halk nadirdir.* Aynı sonuç yukarıda cizye üzerinde değerlendirme yapılırken görülmüştür. Cizye-güzâr halkın da büyük çoğunluğu orta halli idi. Terekelerin mahiyeti itibariyle Müslim ile gayr-i Müslim halk arasında önemli bir fark görülmemektedir. İki toplum arasında da kullanılan giyim-kuşak ve mutfak eşyası arasında da bir fark yoktur. Aynı mahallelerde oturdukları gibi, karışık halde de yaşıyorlardı. Öyle ki, birbirlerine ev satışı yapmaktaydılar. Mesela, Kürtüncüyan Mahallesinden Cafer bin Abdullah, aynı mahalledeki evini Narsis veled-i Bağdasar'a 200 kuruşa satmıştır¹³⁹.

Antep halkı arasında diğer şehirlerde olduğu gibi daha çok tek eşli evlilikler mevcuttur. 2 ve 3 hanımla evli olanların sayısı çok azdır. 1871-1874 tarihli sicili değerlendiren Enver Demir'in verdiği tablodan bu husus açıkça anlaşılmaktadır¹⁴⁰. Buna göre, 84 kişiden 2 hanımla evli olanları sayısı 11, 3 hanımla evli olanların sayısı 2'dir. Gayr-i Müslimlerde 2 hanımla evli olan yoktur. Ailelerin çocuk sayıları da ortalama 2-4 arasında seyretmektedir. Anadolu'nun diğer şehirlerinde de benzer durum vardır, genellikle tek eşlilikler yoğundur, aile başına çocuk sayısı da 2-3 arasındadır¹⁴¹.

19. yüzyılda piyasada tedavül eden sikkelerin vezin ve fiyatlarını hatırlamak yerinde olacaktır. 1844 yılına kadar piyasadaki paraların çeşitliliği devam etmektedir ve halâ darphane birliği sağlanamamıştır. 1812'de İstanbul ve Mısır Zer-i Mahbubları 6,5, Fındık 10, Macar 11,5, Yıldız 12 kuruşa yükselmişti. 1826'da 17 kırat olan Macar ve Yıldız altınları 19,5 Fındık ve İstanbul 15,5, Atik Sultan Mustafa altını 16,5, Mısır altını 13, Tam Rumî 28, Cedid Kuruş, Riyal 9 kuruş olmuştur¹⁴².

¹³⁷ Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 28-32

¹³⁸ Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 33-35. Antep'te mülk satışları üzerine müstakil bir çalışma için bkz. Rabia Sultan Timbil, *19 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2003

¹³⁹ Mehmet Can, 61 Numaralı *Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Bel. 90

¹⁴⁰ Enver Demir, *148 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-135) (H. 1288-1291/M. 1871-1874)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2003, s. 330-333

¹⁴¹ Karşılaştırma için bkz. Rifat Özdemir, "Harput ve Çemişgezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)", *TTK- Belleten LIX/226*, Ankara 1995, aynı müellif, Tokat'ta ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), Ankara 1991

¹⁴² Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 816-818

19 Ağustos 1843 (23 Receb 1259) tarihli fermana göre piyasadaki sikkelerin darphaneye alınması için ilan edilen fiyatlar şöyledi:

Tablo 8. 1843 Tarihinde Piyasadaki Sikkelerin Rayicleri¹⁴³

Sikkenin Cinsi	Kuruş	Para
Atik Sultan Ahmed, Mahmud ve Mustafa Altınlarının Fındık Altını	45	10
Atik Sultan Mahmud'un tam altınları	44	30
Atik Sultan Mustafa, Sultan Hamid yedinci tarihine kadar tam ve nısfıye altınları	42	30
Fındık-ı İstanbul Rub'iyye ve Cedid Rumî altınları	37	20
Atik Rumî	45	5
Atik Adlî	39	5
Cedid Adlî	35	10
Hayriye	41	5
Mısır Barbut altını	31	10
Yüzlük, İkili, Altmışlık, Zolota ve Dane Kuruş	1	13
Cihadiye	2	7
Mısır Parası	-	32
Sahibkıran	2	36
Yaldız	47	-
Macar	46	10
Lira, İzyal (?) ve Lizbon	43	10
Napolyon ve Beç altınları	42	20
İspanya altını	41	-
Direkli Riyal ve Nısfı	22	33
Kuşlu Riyal ve Nısfı	21	36
Frank	21	10
Mora Riyali	18	38
Kabdar-Kaydar (?)	4	10
Yazılı Karbon	15	37
Kuşlu Karbon	16	10
Yirmi Rakamlı Suvansk	1	29
On rakamlı Çeyrek	1	17
Üç ve Beş Rakamlı tabir olunan	35	-
Soldo	1	38
Raguza ve Gâvur Altmışlığı	1	25

Meşhur 1844 Tashih-i Ayar Fermanıyla Osmanlı para sisteminde köklü bir değişim sağlandı. İlk defa para ve darphane birliği sağlandı, Mecidiye esasına geçildi. Buna göre 22 ayarında altından 34,082 gr. vezninde 500'lük, bunun yarısı olan 250'lik ve çeyreği olan 100 kuruş değerinde 22 ayarında ve 7,216 gr. vezninde Lira-yi Osmanî bastırıldı. Gümüşten de 90 ayarında ve 24,055 gr.lık 20 kuruş değerinde Mecidiye, 10 kuruş değerinde Yarım Mecidiye, 5 Kuruşluk Çeyrek Mecidiye, 2 kuruş değerinde İkilik ve 1 kuruş değerinde Kuruş piyasaya

¹⁴³ Antep Şer. Sic. No: 144, s. 103

sürüldü¹⁴⁴. Kısaca bu tarihten sonraki değerler 100 kuruş değerindeki altın ve Kuruş/Para esasına göre değerlendirilmelidir.

Ülkedeki genel gelişmeye paralel olarak 19. yüzyılın sonlarında Antep'te de gelişmeler meydana gelmiş, nüfus hayli artmıştır. 1881'de Halep Vilayet Salnamesine göre Antep Kazasında 9.742 hanede 47.599'u Müslüman, 9.833'ü Hıristiyan, 544'ü Musevi olmak üzere 57.976 kişi yaşıyordu. 1889'da bu nüfus 81.040, 1899'da ise 85.053 oldu. Cuinet, XIX. yüzyılın sonunda Antep Kazasının nüfusunu 65.085'i Müslüman olmak üzere 86.988 olarak verir. XIX. yüzyılda da Antep bölgesinin en önemli geçim vasıtasını ziraat teşkil etmekteydi. Özellikle üzüm bağları oldukça önemli yer tutuyor, fıstık ve zeytin üretimi de önem kazanmış bulunuyordu. Ancak en fazla üretimi hububat oluşturmaktaydı¹⁴⁵.

Bu gelişmeler bütçe rakamlarında da açıkça görülmektedir. 1889-1890 tarihli Halep bütçesinde Antep kazasının gelir kalemleri şöyleydi: Emlak, akarat 537.624, Temettü 557.646, iltizam usulüyle tahsil edilen aşar 1.800.133, bedel-i askerî 299.895, ağnam 273.024 olmak üzere toplam 3.468.322 kuruştur. 48.244.336 kuruş olan Halep bütçesi içindeki payı da %7,18'dir¹⁴⁶.

Sonuç

Antep Osmanlı mîrî rejimine dahil olarak önce Halep'e sonra da Maraş'a bağlanan bir sancaktır. İktisadî ve sosyal vaziyet itibariyle diğer klâsik sancaklardan hiçbir farkı yoktur. Çok eski bir tarihe sahip olmasının getirdiği büyük bir kültürel birikimi vardır. Son bin yıllık dönemde İslam, Selçuklu, Memluklu hâkimiyetlerini yaşayan Antep, farkında olunmadan bazı iktisadî gelenekleri de Osmanlı dönemine taşımıştır. İlk Osmanlı tahrir sistemi Memluk sistemiyle tutulmuştur. Eyyübî, Selçuklu ve Memluklu döneminde verilen vakıf ve mülk beratlarını Osmanlı dönemine ait Antep tahrir ve vakfiyelerinde görmek mümkündür. Coğrafi konumu bakımında Mısır-Suriye-Anadolu ve Irak-Anadolu ile İran-Halep güzergâhındadır. Yüzlerce yıl Antep, Anadolu ile bu kıtalar arasında bir köprü görevi görmüştür.

Osmanlı dönemi Antep'ini günümüz Antep'i ile mukayese etmemek gerekir. Zira o tarihlerde mütevazı orta ölçekli bir sancaktır. Timar, mukataa, vakıf sisteminin olduğu, Kadının atandığı Halep'e bağlı bir sancaktır. Halkın büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Geleneksel ziraî mahsuller yetiştirilmektedir. Ama ilginçtir, ismiyle müsemma Antep fıstığı ziraatinin varlığı tespit edilememiştir. Fıstık ağacının satıldığına, terekelerde zikredildiğine ve fiyatlarına rastlanmamıştır. Antepililerin en erken 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıldan itibaren fıstığı keşfettiklerine inanıyoruz.

Yoğun bir nüfusa sahip değildir. Daha önce zikredildiği gibi geniş ovalar ile bol su kaynaklarından mahrumdur. Çevresinde Kılıçlı, Okçu İzzeddinli ve Reşi gibi daha pek çok konar-göçer Türkmen ve Ekrad cemaatleri vardı, zaman zaman bu cemaatlerin eşkıyalıklarına, yağma ve talanlarına maruz kalmaktaydı.

¹⁴⁴ Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 818 vd.

¹⁴⁵ Hüseyin Özdeğer, *Gaziantep* mad. s. 469

¹⁴⁶ Hilmi Bayraktar, *Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, s. 254

Özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda devletin idarî, iktisadî ve sosyal düzeninin bozulması, merkezî otoritenin yetersiz kalması sonucunda mahallî zorbalara ortaya çıkmıştır. Battal-zâde Mehmet Paşa bunların başında gelir. Keza Kanalı ve Teymurlar ve daha başkaları gibi mahallî güçler yükselmiş, malikâneleri satın alarak devlet kaynakları ile zenginleşen bir taşra aristokrasisi oluşturmuşlardır.

Sıkça tekrarladığımız gibi, Antep'in bir iktisadî alt yapısı vardır. Tarihî dönemlerde her türlü işgali, yokluğu gördü. Çünkü gerçekten çok önemli bir mevkideydi ve iktisadî kapasitesi güçlüydü. Bunun pratik sonuçlarını son araştırmalarda bile halâ sayısını ve adlarını tespit edemediğimiz hanlar, çarşılar, bedestenler ortaya koymaktadır. Bu mekânların toplamı 26 han, 12 Çarşı ve 14 Pazar olmak üzere 52'dir. Halep hariç bölgede bu kadar han ve çarşının olduğu başka bir şehir yoktur. Gerçekten şu tablo klâsik dönemlerden beri Antep'in çok önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

Şehirler de tarihî gelişim süreçleri üzerinde gelişirler. Geçmişte bölgelerinde önemli olan şehirler, Osmanlı ve günümüzde de bölgesel merkezî şehirler haline geldiler. Meselâ, tarih boyunca merkezî olan şehirler, bu meyanda Bağdat, Tebriz, Diyarbakır, Trabzon, Erzurum, Kayseri, Urfa, Antakya, Halep, Konya, Bursa gibi şehirler tarihî şehirlerdir. Geçmişte de önemli şehirlerdi. İşte Antep de geçmişte bölgesel bir şehir olduğu için bu tarihî zemin üzerine gelişerek günümüzdeki kapasitesine kavuşmuştur. Ama geçmişte bu iktisadî zemine sahip olmayan, birkaç hanı, çarşısı olan mütevazî kasabalar bugün orta ölçekli şehirlerdir. Başka bir ifade ile Antep'in bugünkü gelişmesini, değişik yönlerden özetlediğimiz tarihî zeminde aramak gerekir.

Tarih boyunca Kuzey Doğu Akdeniz'de büyük bir iktisadî havza vardır, Halep de bu havzanın merkezindedir. Mısır'dan Anadolu'ya, Irak ve İran'dan Doğu Akdeniz'e oradan Avrupa'ya giden yolların kavşağı Halep'tir. Halep, daima bölgenin cazibe merkezi olmuştur. İşte bu tarihî süreç dikkatle takip edilir ve incelenirse, Antep'in tarih boyunca daima Halep'in gölgesinde kaldığı ama iktisadî gelişmesinin de bu havzaya borçlu olduğu görülecektir. Gerçekten Halep üzerinde yaptığımız başka bir çalışmada, Diyarbakır, Harput, Malatya, Adana, Kilis, Antep, Hama, Humus gibi şehirlerden pek çok ailenin Halep'e göçtüğünü tespit ettik. Sermaye ve nüfus Halep'e akıyordu, bölgenin en meşhur medreseleri Halep'teydi. Halep'in çevresindeki diğer şehirler, meselâ Antakya ve İdlib'te de benzer gelişmeler izlenmektedir.

Ankara Antlaşması ile ulusal sınırlar değişmiş; Halep Türk idaresinden çıkmış ve bu durum Gaziantep'in gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu arada şunu da belirtmekte fayda vardır: Bir ülkenin merkezî idaresinin göstereceği gelişim çizgisinden, milletlerarası başarılarından o ülkenin vilayetlerini ayrı tutmak mümkün değildir. Bu itibarla, siyasî sınırın yeniden çizilmesiyle birlikte, iki ayrı ülkenin topraklarında kalan Gaziantep ve Halep vilayetlerinin gelişimi de kendi ülkelerinin gelişimine paralel olmuştur. Bir taraftan gelişen dünya ile entegre olma yolunda önemli mesafeler katetmiş demokratik, çağdaş ve laik bir ülkenin ili, diğer tarafta büyük dış ticaret hacminin yanı sıra devasa iç ticaret hacmi olan bir

ülkeye bağılı iken, sınırları küçülmüş, kendi içine kapanmış Suriye Devleti'ne bağılı bir Halep vardır¹⁴⁷.

Gerçekten Antep'in kaderi Suriye'nin ayrılması ve iki ülke arasına sınır çekilmesiyle değışmiştir. Suriye Türkiye'den ayrılmıştır ama Antep de Halep'in gölgesinden kurtulmuştur. Artık Anadolu'dan Halep'e akan nüfus ve servet Antep'e akmaktadır. Türk-Suriye sınırı, adeta Anadolu'dan akan nehirlerin önüne bent olmuş, bu sefer Antep, bölgesinin cazibe merkezi olmuş, nüfus ve servet Antep'te yoğunlaşmış ve bugünkü konumuna yükselmiştir

¹⁴⁷ Hilmi Bayraktar, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değışimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri", *Tarih ve Toplum* c. 35, S. 206, (Şubat 2001), s. 21

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

1. Antep Şer'iyye Sicilleri: 2, 5, 7, 12, 13, 14, 47, 65, 85, 87, 116, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144
2. BOA *Hatt-ı Hümayun* 753/35560-j, 534/26272, 534/272-A, 534/25272-B, 534/26272-C

Araştırmalar

- 1314 Tarihli Haleb Salnamesi, Vilayet Matbaası, Haleb 1314
- 1318 H. Senesi Haleb Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Haleb 1318
- Acioğlu Serpil, *137 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin (1216-1220/1801-1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2012
- Akdağ Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", Ankara Üniv. DTCF- *Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-14*, Ankara 1963, s. 51-61
- Baykara Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 3. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2000
- Bayraktar Hilmi, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri", *Tarih ve Toplum*, c. 35, S. 206, (Şubat 2001), s. 15-21
- Bayraktar Hilmi, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Gaziantep Valiliği-Gaziantep üniversitesi-*Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, (Gaziantep, 22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 83-96
- Bayraktar Hilmi, XIX. *Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2004
- Can Mehmet, *61 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014
- Çakar Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XIII/1*, Elâzığ 2003, s. 351-374
- Çakar Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003
- Çınar Hüseyin, "18. Yüzyılda Ayntab'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battazadeler (Battaloğulları), TTK-XIV. *Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt I. Kısım*, (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Ankara 2005, s. 431-452
- Çınar Hüseyin, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medrese ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 173-186
- Çınar Hüseyin, "Vakıflar ve Bânîleri: Ayntab (Gaziantep) Şehri Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, (06-12 Mayıs 2013), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 147-167
- Doğan Hakan-Demir Ahmet, "Ayntab (Antep) Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi: Dimosât-ı Ayntab Mukataası Örneği (1711-1730)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27, (Bahar 2021), s. 233-256

-
- Ekin Ümit, “1822 Halep-Antep Depremi ve Bölgeye Etkileri”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 17, İstanbul 2007, s. 29-50
 - Emecen Feridun-Şahin İlhan, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I, TTK *Belgeler XIX/23* (Ocak 1998), s. 53-98
 - Erkmén Ayşe, *156 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1312-1314, Sayfa 167-250, 193,1-8)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Gaziantep 2005
 - Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü- *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri I-III*, (Editör: İsmail Altınöz), İstanbul 2014
 - Genç Mehmet, “Malikâne”, *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 516-518
 - Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2006
 - Kallek Cengiz, “Rıtl”, *TDV, İA* 35, 2008, 52-55
 - Kallek Cengiz, “Kantar” maddesi, *TDV İA* 24, İstanbul 2001, s. 317-320
 - Kaya Leyla, *37 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100 (1686-1689)*, s. 1-97, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014
 - Kılıç Orhan, “16. Yüzyılda Ayntâb Sancak Beyleri”, *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021, s. 165-179
 - Kılıç Orhan, “18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi- *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, (Elâzığ, 11-13 Ekim 2012) (Ed. Mustafa Öztürk-Enver Çakar), Elâzığ 2017, s. 275-301
 - Kıvrım İsmail, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1), s. 231-255
 - Kunt Metin, *Sancaktan Eyalete (1550-1650) Arasına Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 1978
 - Kurt Aylın, *99 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin (H. 1139-1159)/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013
 - Narinç Ökkeş, *64 Numaralı Antep Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1123-1124/1711-1712)*, (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2010
 - Özdeğer Hüseyin, “Antep” maddesi *TDV İA* 13, İstanbul 1996, s. 466-469
 - Özdeğer Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livası I*, İstanbul 1988
 - Özdemir Rifat, “Harput ve Çemişgezek’te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, *TTK- Belleten LIX/226*, Ankara 1995, s. 739-836
 - Özdemir Rifat, *Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)*, Ankara 1991
 - Özel Nalan, *23 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1063-1064/1653-1654)*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006
-

-
- Özlü Zeynel, *Gaziantep'in 120 No'lu Şer'iyye Sicili -Transkripsiyon ve Değerlendirme-* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999
 - Öztürk Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri", Ankara Üniversitesi *OTAM* 8, Ankara 1997, s. 249-293
 - Öztürk Mustafa, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Büyükşehir Belediyesi- *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 185-214
 - Öztürk Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s. 802-822
 - Öztürk Mustafa, "Güney Doğu Anadolu'da Fiyatlar", *V. Milletlerarası Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), TTK Yay. Ankara 1990, s. 99-121
 - Öztürk Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *TTK-Belleten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100
 - Öztürk Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *TTK-Belleten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100
 - Sahillioğlu Halil, "Avarız", TDV. *İA* 4, İstanbul 1991, s. 108-109
 - Şıvgın Hale, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", Ankara Üniversitesi- *OTAM* 11, Ankara 2000, s. 503-553
 - Timbil Rabia Sultan, *19 Numaralı Antep Şer'iyye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2003
 - Yarşı Ahmet, *45 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin İlk Yüz Sayfasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107/1696)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2014